

ROZHOVORY

Jan Cholínský – Sławomir Cenckiewicz

Sovětizace Polska, Západ a princip legalismu*

Téměř šest let bojovali, umírali a s nadějí očekávali, že ze změti protichůdných zájmů a požadavků nakonec povstane tatáž nezávislá republika, jež byla tak brutálně zničena na počátku války v roce 1939.¹

Norman Davies

Věta vyňatá z monografie britského historika Normana Daviese o polských dějinách vystihuje tragičnost poválečného údělu Poláků, jehož důsledkem bylo komunistické zotročení a jehož dědictvím je postkomunistická dezintegrace polské společnosti. Davies zároveň připomíná, že válka v Polsku trvala déle než v jiných evropských zemích (s výjimkou Německa) a že Polsko utrpělo vzhledem k velikosti země mnohem více škod a mělo větší ztráty než kterýkoli jiný stát. Během války a kvůli válce zahynulo 6 milionů polských občanů, tj. 18 % z celkového počtu polských obyvatel v roce 1939, zatímco Sovětský svaz ztratil 11,2 %, Německo 7,4 %, Velká Británie 0,9 %, Spojené státy americké 0,2 %.²

Polské ztráty od září 1939 reflektuje ve známém textu *Esej o duši Polska* filozof Ryszard Legutko: *Polsko se stalo čtyřikrát obětí: obětí německé agrese, komunistického zotročení, společenské destrukce a územního záboru. Když si kromě toho plně uvědomíme, že Poláci byli společenstvím, které se prvotní německé agresi statečně postavilo na odpor, potom následující agrese vůči němu lze uznat za mimořádně nespravedlivé akty. [...] Ze čtyř hlavních polských měst, která vytvářela vědomí kontinuity Republiky, zůstal prakticky pouze Krakov (i když i on dostal pěkný dárek v podobě Nové Hutě). Lvov a Vilno nám sebrali. Varšava byla zničena válkou a zbytky, které přežily září 1939 a povstání v roce 1944, byly budovateli komunismu srovnány se zemí.³* Také dále citované pasáže z Legutkova eseje jsou výstižným prologem k následujícímu rozhovoru.

* Rozhovor je sestaven z psaných i ústních (zaznamenaných v dubnu 2013) odpovědí, autorem úvodního textu a poznámek pod čarou je Jan Cholínský. Další podrobnosti k tématu: CENCKIEWICZ, Sławomir: Plk. Ignacy Matuszewski 1891–1946, <http://videofact.com/polska/matuszewski.html> (není-li uvedeno jinak, citace v rozhovoru jsou z tohoto článku); CENCKIEWICZ, Sławomir: Roosevelt przeciw Polsce. Kłamstwo Katyńskie w USA. *Uważam Rze. Historia*, 2012, č. 8, s. 28–31; CYTOWSKA-SIEGRIST, Ewa: *Stany Zjednoczone i Polska 1939–1945*. Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2013.

1 DAVIES, Norman: *Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy*. Prostor, Praha 2003, s. 79.

2 Tamtéž, s. 79–80.

3 LEGUTKO, Ryszard: *Esej o polské duši*. In: LEGUTKO, Ryszard: *Ošklivost demokracie a jiné eseje*. CDK, Brno 2009, s. 199.

O ztrátách ve druhé světové válce píše: *Poláci byli zdecimováni a nebyla tu jediná společenská vrstva, která by netrpěla. Byla vyhubena značná část naší inteligence, jež tvořila elitu Druhé (tj. meziválečné, pozn. autora) republiky. Byli povražděni Poláci židovského původu. Polský národ byl po druhé světové válce už jiným národem, a to nejen v psychologickém smyslu spjatém se zkušeností války, ale i ve smyslu sociálně-biologickém.*⁴

A o ztrátách spojených s komunistickým režimem uvádí: *V důsledku války a později komunistického teroru došlo k téměř úplné likvidaci celých společenských skupin. Bylo zničeno zemanství (střední šlechta) i aristokracie. Byla zdevastována inteligence, podnikatelská a řemeslnická vrstva. [...] Vyčerpaný národ byl vystaven teroru a indoktrinaci, jež měly za cíl úplné ho pokořit. Poláci byli nuceni radostně přijímat destrukci, která je válcovala. [...] Spisovatelé pěli chválu na dílo vlastních katů a ujařmení národa představovali jako dílo vysvobození. Zastrášené, obalamutěné nebo otrávené davy vycházely do ulic, aby vyjádřily podporu své bídě a vyzpívaly radost nad svou mizérií. Na Poláky byl aplikován postup, který popsali autoři chmurných antiutopií. Totalitní moc likviduje své nepřátele fyzicky, pokud to považuje za nutné, ale ty, co zůstali, nejenže nutí k poslušnosti, nejenže je ponižuje, ale dosahuje i toho, že oběti schvalují vlastní zotročení, vyjadřují vděčnost svým zotročovatelům, a dokonce je začínají milovat. [...] Komunismus byl zřízením mimořádně ohyzdným, ale byla to ohyzdnost zvláštního druhu – vlezlá, intenzivní a všudypřítomná. Zrodila se jednak z toho, že doktrína zcela postrádala estetické závazky vůči minulosti, na druhé straně šlo o mentální primitivismus lidí, kteří pohrdáním minulostí legitimizovali svou moc. Nová městská architektura způsobila svým vpádem do substance měst jejich estetickou devastaci. [...] Poláci žijící v PLR se lišili od obyvatel Druhé republiky, protože byli zlomeni dějinami, ideologií a vládnoucím systémem. Všechno v nich bylo jiné: způsob řeči, myšlení, oblékání i bydlení. [...] Vypadalo to, jako kdyby se Poláci vědomě a s rezignovaným souhlasem odtrhli od všeho, co se dotýkalo jejich srdcí, naplňovalo jejich myšlení nebo inspirovalo jejich konání.*⁵

Zhoubnost komunistické ideologie a destruktivita komunistických režimů je v postkomunistických státech všeobecně známa a v průběhu uplynulého čtvrtstoletí byla široce reflektována v legislativě, historické vědě, dokumentaristice, umění či školství. Avšak v procesu vyrovnávání se s komunismem se téměř ztrácí v historické mlze – jak v České republice, tak i v sousedním Polsku – dimenze „prekomunismu“, respektive důsledného odhalování příčin vítězství komunistického tyranského režimu.

Pokud se týče české historiografie, publicistiky a politiky, stále přetrvává mainstreamová teze, že „lid“ si přál takový vývoj, k jakému po květnu 1945 došlo, tj. autoritativní „pseudodemokracii“ a omezení občanských práv, čehož v únoru 1948 rafinovaně zneužili komunisté. Není při tom zcela jasné, zda tuto tezi přebírají spíše politikové a publicisté od historiků, nebo historikové od politiků a publicistů. Faktem ovšem zůstává, že tato teze je diskutabilní, je možné ji zpochybnit a jít tak až na dřeň této problematiky – analyzovat selhání části české nekomunistické reprezentace, která dala přednost vlastnímu prospěchu před demokratickými ústavními principy a tradičními kulturními normami. Je patrné, že zásadní diskuze na toto téma českou historiografii, potažmo českou společnost teprve čeká, přičemž není vyloučeno, že jí bude předchá-

4 Tamtéž, s. 198.

5 Tamtéž, s. 198, 200, 203, 205.

Jan Cholínský – Sławomir Cenckiewicz

zet ještě obnovení diskuze o komunistickém převzetí moci v únoru 1948 – zdánlivě už dávno vyjasněné ve prospěch teze o nelegitimním politickém převratu.⁶

O tom, že cílem československých komunistů bylo dávno před začátkem druhé světové války získat neomezenou vládu a sovětizovat společnost, nelze pochybovat, ostatně ovládnutí státu pomocí strategie dvoufázové revoluce a její úspěšné uskutečnění popisuje dokumentační a historická literatura komunistické proveniencí. Vezme-li se adekvátně v potaz její marxisticko-leninské interpretační hledisko, je to dokumentace historiograficky přínosná a s ohledem na komunistickou představu o vlastní vládě na „věčné časy“ nikoliv nedůvěryhodná.⁷ Pozoruhodné však je, a lze to jednoznačně prokázat, že vedoucí čeští exiloví nekomunističtí političtí reprezentanti (Edvard Beneš, Jan Masaryk, Hubert Ripka, Jan Šrámek aj.) v době druhé světové války zastávali prosovětské postoje a prováděli aktivní prosovětskou zahraniční politiku z vlastního rozhodnutí, respektive přesvědčení, což lze říci i o československých poválečných vládách jakož i českých nekomunistických politických stranách tzv. Národní fronty.⁸

Také o konečných cílech polských a sovětských komunistů ve věci Polska není třeba pochybovat – byly totožné jako ve věci Československa – šlo o neomezenou komunistickou vládu v intencích marxismu-leninismu a sovětské politiky. V případě polských vůdčích exilových politiků, kteří v červenci 1941 uzavřeli pragmatickou a poměrně nevýhodnou dohodu se Sovětským svazem, jejichž nejznámějšími reprezentanty byli premiéři Władysław Sikorski a Stanisław Mikołajczyk, se ovšem nejednalo o sovětofilství totožné s jednáním výše uvedených českých nekomunistů, ale o politický realismus, oportunistus či naivismus – zde záleží na konkrétní ideové podmíněné interpretaci – jiného druhu. Polští politikové byli vystaveni těžké zkoušce tváří v tvář realitě okupované země a nátlaku západních Spojenců na uzavření dohody se státem, který v září 1939 Polsko napadl a okupoval společně s Německou říší. Zatímco hodnocení jejich ústupků vůči představitelům Západu i Sovětům může ještě být předmětem rozdílných interpretací, to, že přešli k hájení vlastních pozic pomocí zákeřné ostrakizace svých politických oponentů a udržování přátelských vztahů s komunisty, nelze hodnotit jinak než jako etické i politické selhání.

V souvislosti s poválečnou sovětsací střední a východní Evropy jsou vedle činnosti komunistických a nekomunistických politiků ztotožněných států primárně připo-

6 CHOLÍNSKÝ, Jan: *Pravda je akademickým mečem, protivenství výzvou a příležitostí. Josef Kalvoda a historiografie českých soudobých dějin I. a II. díl.* www.josefkalvoda.ic.cz (v tištěné verzi *Střední Evropa*, 2013, č. 137 a 138) CHOLÍNSKÝ, Jan: Klíč k sovětizaci Československa. *Paměť a dějiny*, 2013, č. 2, s. 3–15.

7 ČADA, Václav: *KSČ v období 1921–1948. Strategie a taktika.* Svoboda, Praha 1988; CESAR, Jaroslav, SNÍTL, Zdeněk: *Československá re voluce 1944–1948.* Svoboda, Praha 1979; BOUČEK, Miroslav – KLIMEŠ, Miroslav – VARTÍKOVÁ, Marta: *Program revoluce. Ke vzniku Košického vládního programu.* Svoboda, Praha 1975; *Rozhodující střetnutí. Dokumenty o činnosti KSČ od slovenské politické krize do února 1948.* Svoboda, Praha 1973. Nekomunistická interpretace dvoufázové revoluce: KALVODA, Josef: *Role Československa v sovětské strategii.* Nakladatelství DÍLO, Kladno 1999, s. 216–258.

8 KALVODA, Josef: *Role Československa v sovětské strategii;* KALVODA, Josef: *Z bojů o zítřek III. díl. Historické eseje.* Nakladatelství DÍLO, Kladno 1998; CHOLÍNSKÝ, Jan: *Pravda je akademickým mečem, protivenství výzvou a příležitostí;* BROD, Toman: *Osudný omyl Edvarda Beneše.* Academia, Praha 2001; CHOLÍNSKÝ, Jan: Klíč k sovětizaci Československa.

Sovětizace Polska, Západ a princip legalismu

mínány velmocenský aspekt a geopolitická hra protinacistických Spojenců, konkrétně pak konference Velké trojky uskutečněné v Teheráně (28. listopadu – 1. prosince 1943), Jaltě (4.–11. února 1945) a Postupimi (17. července – 2. srpna 1945). Nakolik byli za vývoj směrem k sovětizaci rozsáhlého „osvobozeného“ území odpovědní představitelé západních Spojenců a nakolik jejich jednání s Josifem Vissarionovičem Stalinem a důvěra k němu překročily meze racionality a momentální nutnosti, to je a ještě bude věcí historiografických, politologických a etických analýz. Faktem je, že takřka servilní sovětofilství Franklina D. Roosevelta a bezohledný pragmatismus Winstona Churchilla další osud střední a východní Evropy nepochybně ovlivnily – co se týče Polska, jde prokazatelně o vliv přímý a zcela zásadní.

Rooseveltův postoj k Sovětskému svazu se na Teheránské konferenci projevil už tím, že přijal Stalinovo pozvání a během jejího konání bydlel na sovětském velvyslancectví, když předtím odmítl Churchillovu nabídku k pobytu na britské ambasádě. Otázku poválečných polských hranic nadnesl už při prvním ze tří společných jednání Velké trojky v Teheránu Stalin. Americký politolog Robert Nisbet o tom píše: *Nepožadoval nic menšího než území, která mu byla přislíbena v paktu s Hitlerem. Churchill se proti tomu vyslovil stejně tak málo jako Roosevelt. Jak víme, na premiéra učinilo dojem zvláště to, že Hitlerův a Stalinův pakt posunul rusko-polskou hraniční čáru do blízkosti Curzonovy linie, kterou doporučili Britové po první světové válce.* Na třetím společném jednání se k otázce Polska vrátil Roosevelt: *Vysvětlil Stalinovi, že v USA žije šest nebo sedm miliónů Poláků a že on sám „jako prakticky uvažující člověk nechce přijít o jejich blasy“.* Řekl, že on osobně souhlasí s názory maršála Stalina, pokud jde o nutnost obnovy polského státu, že by však rád viděl, kdyby se východní hranice posunula dále na západ a západní hranice se přímo přemístila na Odru. *Doufá však, že maršál pochopí, že z výše uvedených politických důvodů se nemůže podílet na nějakém rozhodování o této záležitosti zde v Teheránu nebo ještě následující zimu, a že se ani momentálně nemůže veřejně účastnit nějakého rozhodování tohoto typu. Stalin odpověděl, že nyní, kdy to prezident vysvětlil, Rooseveltovi porozuměl.*

Na teheránská jednání navázala na sklonku války jednání jaltská, o jejichž výsledku prezident Roosevelt informoval americkou veřejnost 1. března 1945 mimo jiné slovy: *Význačným příkladem společné akce tří velmocí v osvobozených územích je řešení, jež jsme dosáhli v otázce polské. [...] Naším cílem bylo vytvořit silný, nezávislý a hospodářsky zkvétající stát s vládou, která bude zvolena polským národem samým. Abychom dosáhli toho cíle, musili jsme se postarat o vytvoření nové vlády, která by lépe zastupovala národ, než to bylo možné, pokud bylo Polsko zotročeno. [...] Rozhodnutí o hranicích Polska bylo kompromisem, podle něhož Poláci budou odškodněni za území, které ztrácejí Curzonovou linií územím na severu a západě. [...] Jsem přesvědčen, že tato dohoda o Polsku je za daných okolností nejnadějnějším řešením pro svobodný nezávislý a zkvétající polský stát.⁹*

Ze zmíněných tří konferencí je zpravidla největším předmětem zájmu konference konaná na sklonku války v Jaltě, v jejichž přijatých závěrech se ze západního a li-

9 NISBET, Robert: Roosevelt a Stalin. II. část. *Střední Evropa*, 1997, č. 67, s. 25–26. Text publikovaný v měsíčníku *Střední Evropa* je výňatkem z knihy NISBET, Robert: *Roosevelt and Stalin: the failed courtship*. Regnery Gateway, Washington 1988. Projev prezidenta Roosevelta viz ROOSEVELT, Franklin Delano: *Za lepší svět. Projevy z let 1941–1945*. Vydavatelstvo Družstevní práce, Praha 1947, s. 483–484.

Jan Cholínský – Sławomir Cenckiewicz

berálnědemokratického hlediska projevila ve věci spojeneckého Polska dichotomie, ne-li „schizofrenie“. Na jedné straně bylo přijato Prohlášení o osvobozené Evropě, na straně druhé byla likvidována legitimní nezávislá polská exilová vláda ve prospěch prosovětské prozatímní vlády tzv. národní jednoty a Sovětskému svazu byla „přidělena“ třetina předválečného polského území.¹⁰

V Prohlášení mj. stálo: *Zavedení pořádku v Evropě a znovuvybudování národního hospodářského života musí být dosaženo prostředky, které umožní osvobozeným národům zničit poslední stopy nacismu a fašismu a vytvořit si demokratická zřízení podle vlastní volby. To je zásada Atlantické charty – právo všech národů zvolit si vládní soustavu, podle níž chtějí žít – dále obnova svrchovaných práv a samostatnosti těch národů, jež byly o ně násilím připraveny útočnickými státy. K vytvoření podmínek, v nichž osvobozené národy mohou uplatňovati svá práva, budou tři vlády společně nápomocny lidu každého evropského osvobozeného státu nebo lidu bývalého satelitního státu Osy v Evropě, kde to podle jejich soudu budou okolnosti vyžadovat: a) aby vytvořily podmínky vnitřního míru, b) aby provedly nutná opatření pro pomoc strádajícím národům, c) aby vytvořily prozatímní vládní orgány, představující zhruba všechny demokratické složky národa a které by se zavázaly vytvořit pokud možno co nejdříve prostřednictvím svobodných voleb vlády odpovídající vůli lidu a d) kdekoliv toho bude třeba, usnadnit provádění těchto voleb.*¹¹

V části týkající se Polska ohledně nové polské vlády stálo: *V Polsku vznikla nová situace úplným osvobozením Polska Rudou armádou. To vyžaduje ustavení polské prozatímní vlády, která by měla širší základnu než jaká byla možná před nedávným osvobozením západního Polska. Prozatímní vláda, která nyní spravuje Polsko, by měla být přeorganisována na širší demokratické základně včleněním demokratických předáků jak z Polska samého, tak i ze zahraničních Poláků. A dále ve věci polských hranic: Tři předsedové vlád soudí, že východní hranicí Polska má být Curzonova linie s odchylkami pěti až osmi kilometrů na některých místech ve prospěch Polska. Uznali, že Polsko musí obdržet podstatné přírůstky území na severu a na západě. Domnívají se, že bude třeba v dané chvíli zjistit názor nové polské prozatímní vlády národní jednoty na rozsah těchto přírůstků a že tedy bude třeba vyčkat s konečným vymezením západních hranic Polska až na mírovou konferenci.*¹²

Uznání hranice na Curzonově linii znamenalo pro Polsko ztrátu přibližně třetiny předválečného území – šlo o východní země se svěbytnou tradicí a kulturou, na nichž se nacházela dvě kulturní střediska – města Vilno a Lvov. V již citovaném eseji se ke ztrátě východních zemí a úpravě polských hranic vyjádřil filozof R. Legutko následovně: *Z pohledu na mapu vyplývá, že polská společnost byla vystavena gigantické amputaci. Polovina Polska byla odříznuta, tamní populace vyvražděna, deportována nebo zotročena. Amputaci provázal stejně gigantický zákrok transplantace. Novou součástí Polska se stala území*

10 Za daného stavu věcí bylo i přes proklamace jasné, že Rudá armáda na polském území bude zajišťovat vše možné, jen ne vytvářet podmínky vnitřního míru, pomáhat strádajícímu obyvatelstvu či zajišťovat svobodné demokratické volby. K polské prozatímní vládě více viz pozn. 19.

11 Prohlášení o osvobozené Evropě bylo pátým bodem Společného prohlášení Churchilla, Roosevelta a Stalina ze dne 11. února 1945. ROOSEVELT, Franklin D.: *Za lepší svět. Projery z let 1941–1945*, s. 461–462.

12 Tamtéž, s. 463. Polska se týkal následující šestý bod Společného prohlášení. K oběma prozatímním vládám viz pozn. 19.

Sovětizace Polska, Západ a princip legalismu

patřící po staletí Německu. Zabrání části německého území by se snad dalo ještě vysvětlit jako akt spravedlnosti za vyvolání děsivé války a za spáchání nepředstavitelných zločinů. Jak však vysvětlit zabrání poloviny území zemi, která byla jednou z největších obětí této války a která se za cenu velkých ztrát postavila agresorům na odpor?¹³

Postoje představitelů Velké trojky k polským záležitostem na následné mírové konferenci v Postupimi ilustruje následující výměna názorů mezi Winstonem Churchilllem a Josifem Vissarionovičem Stalinem, která proběhla na druhém zasedání dne 18. července 1945.

Churchill: [...] *Naší politikou je přesvědčit co nejvíce Poláků, aby se vrátili do Polska. Proto jsem se velmi rozzlobil, když jsem se dočetl o vystoupení generála Anderse, jehož generalissimus zná. Anders řekl svým vojákům v Itálii, že vrátí-li se do Polska, budou posláni na Sibiř. Podnikli jsme proti tomuto generálovi disciplinární kroky, aby se v budoucnu zdržel podobných prohlášení. K překonání všech těchto obtíží bude zapotřebí času. Naše politika však tkví v tom, abychom přemluvili co nejvíce Poláků k návratu do Polska. Týká se to i civilistů. [...]*

Stalin: *Chápu obtížnou situaci britské vlády. Vím, že poskytla útočiště polské emigrantské vládě. Vím, že bývalí polští vládcí způsobili vládě Velké Británie přesto mnoho nepřijemností. Uvědomuji si obtížné postavení britské vlády. Rád bych však, aby bylo jasno, že náš návrh nechce zkomplikovat situaci britské vlády a že přiblíží k obtížnosti jejího postavení. Náš návrh má pouze jediný cíl: skoncovat s nevyjasněnou situací, která v této otázce stále ještě vládne, a dát vše do pořádku. Arciszewského vláda ve skutečnosti existuje, má své ministry, pokračuje v činnosti, má svou agenturu, svou základnu a svůj tisk. To všechno působí nepřiznivým dojmem. [...]*

Churchill: *Naprostu s vámi souhlasíme. Chceme tuto otázku likvidovat, avšak není-li nějaká vláda už uznávána, nedostává-li žádnou podporu, nemá žádné možnosti pro svou existenci. Zároveň však nemůžeme zabránit jednotlivcům v Británii, aby žili a mluvili. Tito lidé se scházejí se členy parlamentu a mají v parlamentu své stoupence. My jako vláda však s nimi neudržujeme žádné styky. Ani já osobně, ani pan Eden jsme se s nimi nikdy nesetkali a od té doby, kdy pan Mikołajczyk odjel, dokonce ani nevím, co s nimi dělat, nikdy se s nimi nesetkáváme. Nevím, co mám dělat, když Arciszewski chodí po Londýně a žvaní s novináři. My je však považujeme za neexistující a z diplomatického hlediska likvidované a doufám, že brzy budou naprostu neefektivní. [...]*¹⁴

Rozdíl mezi významem, který měla konference v Jaltě pro Československo a Polsko, vyjádřil českoamerický historik Josef Kalvoda v článku nazvaném „Jalta 1945 a Vítězný únor 1948“ následovně: *Poláci si plným právem na jaltskou dohodu stěžují a denuncují ji. Na přání Roosevelta se konference konala až po amerických volbách. Americký prezident nechtěl ztratit v listopadu 1944 hlasy amerických Poláků, a proto neřekl, k čemu na Jaltě dá souhlas. Bohužel, Churchill a Roosevelt souhlasili s připojením polských východních území okupovaných Sověty během bleskové polsko-německé války v roce 1939, kdy byli spojenci nacistického Německa a kdy vrazili Polákům dyku do zad, k Sovětskému svazu. [...] Je téměř neuvěřitelné, že 25 let po zveřejnění jaltských protokolů a 15 let po publikování záznamů o rozhovorech Beneše s československými komunisty v Moskvě v prosinci 1943¹⁵ může někdo napsat,*

13 LEGUTKO, Ryszard.: Esej o polské duši, s. 198.

14 Záznam z průběhu Postupimské konference (http://www.valka.cz/clanek_11223.html).

15 KLIMEŠ, Miloš a kol: *Cesta ke květnu*. ČSAV, Praha 1965.

Jan Cholínský – Sławomir Cenckiewicz

že Československo bylo prodáno Sovětům na Jaltské konferenci. Svalování viny na Roosevelta a Churchilla namísto vyřčení pravdy o Benešovi je sebeklamem, který je nežádoucí i z hlediska skutečných národních zájmů. Je to rovněž v rozporu s principy morálky, která příkazuje jednotlivci hledat pravdu, mluvit a psát pravdu, ať se to komu líbí či ne, hájit pravdu a třeba i za ni trpět. Češi a Slováci si musí být vědomi toho, že na lži se budoucnost národa budovat nedá.¹⁶

Jako úvod objasňující fakta, vývoje a stanoviska následujícího rozhovoru by – i bez výše uvedeného – mohla sama o sobě posloužit i pasáž z článku Ignacy Matyszewského, jednoho z polských politiků (o němž je také v rozhovoru obsáhle pojednáno), kteří se důsledně, ale přesto beznadějně, snažili včas zabránit poválečné polské, respektive středoevropské a východoevropské katastrofě: *Byly snad londýnské Timesy ve své arogantní naivitě něčím výjimečným? Cožpak je v Anglii a Americe málo arogantních lidí ochotných nás poučovat na stránkách takových listů, jako je New York Post, Time nebo Life, že Poláci, Lotyšši, Litevci, Estonci, Finové, Bulhaři, Jihoslované atd. atd. se musí bez odporu podrobit dobrodiní, jaké jim skýtá Stalinova vláda? Copak to nejsou stejně arogantní lidé jako ti, kteří si hověli ve svém domácím pohodlí v době, kdy generál Sosnkowski jako první rozbíjel německé tankové divize u Lvova – nejsou to snad právě oni, kdo dnes vykřikují v rozhlase, že vrchní velitel polské armády je pronacistický? Cožpak neexistuje v Anglii a v Americe dokonce celá ideová škola, která učí, že Stalin má vždycky pravdu – ostatní nikdy; že Rusko vede válku – ostatní předstírají, že dohodnout se se Sověty znamená splnění jejich požadavků a osvobození Evropy znamená vydat ji do moci čerezyčájky; že Angličané a Američané to s Ruskem hrají na obě strany – ale Rusko se pro ně jenom obětuje; že prezident Polské republiky nemá právo jmenovat v souladu se svým svědomím premiéra polské vlády – ale Stalin má mimořádné právo hodnotit polské ministry; že když národy ve východní Evropě mluví o federaci – obrožuje to Rusko, ale když Rusko požaduje jejich území – jenom se zabezpečuje; že když angličtí a američtí vojáci umírají na Sicílii a svrhávají italský fašismus – není to druhá fronta, ale když Molotov hoduje na japonském vyslanectví v Moskvě – je to jen doklad Stalinovy moudrosti; že – zkrátka – všechno, co činí demokracie, může být kritizováno, odsuzováno, korigováno a měněno Sověty, ale nic z toho, co dělají Sověti, nemůže být předmětem strážlivého myšlení. Taková ideová škola existuje, je velmi mocná, má k dispozici desítky novin a časopisů, stovky spisovatelů, rozhlasových komentátorů a stopy její činnosti se dokonce dají nalézt i v činnosti některých úředních institucí.*¹⁷

Vzestupy a expanze německého nacionálního socialismu a sovětského komunismu ve 20. století přinesly civilizační historickou zkušenost, z níž lze vyvodit, že etická selhání a preference pragmatismu v politickém rozhodování mohou vést ke katastrofě. Tato zkušenost je totožná s všeobecně platným principem, na který poukázal například francouzský filozof Cloude Tresmontant: *Dějiny civilizací také ukazují, že sankce, odplata, bývá neúspěšná. Co bylo na počátku skryto, se odhalí na konci a skryté chyby přinášejí nevyhnutelné následky.*¹⁸ Následující rozhovor je zaměřen na polský „prekomunismus“, na aktivity hájící svobodu a nezávislost proti komunistické totalitě a na etické konsekvence politického rozhodování. Polský historik Sławomir Cenckiewicz (jehož medailon je na s. 8) v něm připomíná pozoruhodná fakta a interpretuje vyústění druhé světové války důsledně z hlediska tradičních etických a právních norem – a to nehledě na „nezvratné předpoklady“ a vžitě stereotypy.

Jaltská konference a Polsko

Počátkem roku 1945 byla západními Spojenci podpořena prosovětská polská prozatímní vláda (souběžně byla „vyautována“, respektive likvidována legitimní polská exilová vláda)¹⁹ a Sovětskému svazu podstoupeno rozsáhlé východní území meziválečného Polska. Kdy vlastně začal mezinárodní politický vývoj zřetelně směřovat k těmto rozhodnutím stvrzeným na Jaltské konferenci a poté ještě na Postupimské konferenci, po nichž neodvratně následovala sovětizace Polska?

Když realisticky hodnotíme dějiny druhé světové války, snadno nahlédneme, že tragédie svobodného Polska byla zpečetěna již v roce 1943, nikoli až v roce 1945. To není žádný nový objev. Rozumněji uvažující Poláci si to uvědomovali už tehdy – v emigraci to bylo mnoho stoupenců Józefa Piłsudského (mj. Kazimierz Sosnkowski²⁰, Juliusz Łukasiewicz, Waclaw Jędrzejewicz, Ignacy Matuszewski) i národovců (okruh Adama Doboszyńskiego²¹, vojenské středisko, jež se rekrutovalo z Národně radikálního tábora [Obóz Narodowo-Radykalny]), ve vlasti pak většina členů civilního a vojenského podzemí patřících k národoveckému táboru, přívrženci Piłsudského z Tábora bojujícího Polska (Obóz Polski Walczącej), kteří nehráli větší roli v tzv. Vládní delegaci pro Polsko (Delegatura Rządu na Kraj) nebo v Zemské armádě (Armija Krajowa). Není náhodou, že hrdina jedné z mých knih, Piłsudského liberální stoupenec Tadeusz Katelbach²², charakterizoval rok 1943 jako *rok špatných předzvěstí*. Již na přelomu let

-
- 16 KALVODA, Josef: Jalta 1945 a Vítězný únor 1948, *Nedělní Hlasatel*, Chicago, 10. dubna 1981. In: KALVODA, J.: *Z bojů o zítřek III. díl*, s. 166–169. Viz též PANOCHA, Václav George: *Jalta 1945. Našeptávači a zrádci*. Akropolis, Praha 2002.
- 17 MATUSZEWSKI, Ignacy: *Granice na Renie. Nowy Świat* (New York). In: MATUSZEWSKI, Ignacy: *Wybór pism. Kulisy historii Polski. (1941–1946)*. Resovia, Rzeszów 1991.
- 18 TRESMONTANT, Cloude: *Otázky naší doby. Filozoficko-teologický slovník*. Barrister&Principal, Brno 2004, s. 105.
- 19 Prozatímní vláda Polské republiky (Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Poskiej, TRP) vznikla přeměnou z komunistického prosovětského Polského výboru národního osvobození (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, PKWN; 28. července 1944 až 31. prosince 1944) a působila od 31. prosince 1944 do 28. června 1945. Na základě jaltského ujednání byla doplněna „zástupci“ exilu (v čele se Stanisławem Mikołajczykiem) a domova na Prozatímní vládu národní jednoty (Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, TRJN), která působila od 28. června 1945 až do komunisty zmanipulovaných voleb, konaných 8. února 1947. Termín *likvidace* polské exilové vlády byl používán během oficiálních rozhovorů účastníků Jaltské i Postupimské konference, viz výše.
- 20 Generál Kazimierz Sosnkowski (1885–1969) byl ministrem bez portfeje polské exilové vlády v letech 1939–1941. Na svoji funkci rezignoval na protest proti dohodě Majksij-Sikorski a podpisu polsko-sovětské smlouvy, která nezajišťovala původní polské východní hranice. Po smrti exilového premiéra Władysława Sikorského byl v červenci 1943 jmenován vrchním velitelem polské armády, ale z této funkce byl po britském nátlaku v září 1944 odvolán. Poté odjel z Velké Británie do Kanady, kde pobýval bez možnosti vycestovat až do konce války. Když mu to bylo umožněno, odjel do Spojených států amerických, kde se znovu zapojil do polské exilové politiky. Nejnovější biografie: KIRSZAK, Jerzy: *General Kazimierz Sosnkowski 1885–1969*. IPN, Warszawa 2013.
- 21 Adam Doboszyński (1904–1949) byl polský národovecky orientovaný politik, žurnalista a spisovatel, člen Národní strany. V exilu v době druhé světové války patřil k oponentům politiky Władysława Sikorského, vedle politické žurnalistiky napsal několik významných teoretických prací z oblasti ekonomiky a sociální politiky.
- 22 Tadeusz Katelbach (1897–1977) byl polský žurnalista a politik. Během druhé světové války pracoval

Jan Cholínský – Sławomir Cenckiewicz

1942 a 1943 spatřoval v obraně Stalingradu, bitvách na Kurském oblouku a bojích o Charkov začátek pochodu Sovětů na Polsko. Sovětský svaz byl pro takové lidi, jako byl on – a to jak pro stoupence Piłsudského, tak pro národovce –, nepřítelem číslo jedna nebo přinejmenším takovým nepřítelem jako nacistické Německo. Na rozdíl od předsedy polské exilové vlády Władysława Sikorského, který sice vyhlašoval platnost zásady „dvou nepřátel“, ale soustředil se jen na boj s Němci, pro ně reálně existovali dva nepřátelé polské samostatnosti. Když se v březnu roku 1943 podařilo Němcům dobýt zpět Charkov, v T. Katelbachovi a jeho družích dokonce znovu ožila naděje, že se německá armáda zmobilizuje a nakonec *sovětčičky* požene. Dne 15. března 1943 T. Katelbach napsal: *Přečetl jsem si zprávu, která zapůsobila jako hojivý balzám na rozbourané nervy. Němci dobyli Charkov! Možná nakonec sovětčičkům spadne hřebínek.*²³ Po vítězství Rudé armády v Kurském oblouku tito představitelé polského exilu věřili, že *zvyšující se vyčerpání potenciálů* Německa a SSSR povede k zastavení fronty na linii Dněpru, což umožní Spojencům připravit invazi na kontinent, dostat se do Berlína a osvobodit Varšavu. Zastavení fronty na Východě mělo být také zárukou uchování *polsko-anglosaského manželství*.

K zásadnímu „vyčerpání potenciálu“ došlo ovšem pouze na německé straně a „polsko-anglosaské manželství“ tak bylo postaveno před osudovou volbu priorit. Jeho dominantní anglosaská část se zdánlivě pragmaticky rozhodla pro udržení dobrých vztahů se Sovětským svazem, a to i přes potupu submisivní části polské. Jak nahlížíte na dohody západních Spojenců se Sovětským svazem ve věcech týkajících se Polska, které byly s konečnou platností přijaty tři měsíce před koncem druhé světové války na Jaltské konferenci ve dnech 4.–11. února 1945?

Ztotožňuji se s názorem, že rozhodnutí přijatá na Jaltské konferenci jsou symbolem zrady, které se západní státy dopustily vůči Polsku. Když tuto situaci komentoval plukovník Ignacy Matuszewski (1891–1946), jeden z nejschopnějších polských politiků v polských dějinách, napsal, že *anglická a americká vláda se vydaly na cestu likvidace nejvyšší hodnoty západní kultury v Evropě, totiž vlády zákonnosti, vlády práva. [...] Anglická a americká vláda jsou signatáři dělení Polska.*²⁴ Matuszewski tak ukázal na širší, totiž civilizační, nikoli výlučně politickou a jen na Polsko zaměřenou dimenzi Jalty. Mám za to, že tento jeho pohled je velmi důležitý. Jalta byla aktem zpronevěření se základům latinské civilizace, bolševikům byla *de facto* odevzdána polovina Evropy a v perspektivě následujících desetiletí pak více než polovina celého světa. V roce 1945 bolševismus získal definitivní legitimitu, čímž paradoxně zároveň obdržel „oprávnění“ k podmanění světa, a to i světa západního. Pro věc Polska a Poláků je Jalta výhradně symbolem

pro polskou exilovou vládu, po válce žil v exilu v Londýně (do roku 1956), Mnichově (do roku 1965) a New Yorku, až do konce svého života byl intenzivně zapojen do exilové politické činnosti, mimo jiné jako redaktor Rádia Svobodná Evropa.

23 KATELBACH, Tadeusz: *Rok zlych wróżb* (1943) (Rok špatných předzvěstí, 1943). Instytut Literacki, Paryž 1959.

24 MATUSZEWSKI, Ignacy: *Barbaryzacja przez wybory* (Barbarizace pomocí voleb). *Biuletyn Organizacyjny KNAAP*, červenec–srpen 1946.

Sovětizace Polska, Západ a princip legalismu

zrady jeho spojenců. Krymská dohoda však byla jen potvrzením celé řady předchozích zrádných činů, jichž se Západ dopustil vůči spojeneckému Polsku. Donutil legitimní polskou exilovou reprezentaci parafovat smlouvu Sikorski–Majskij z července roku 1941²⁵, opustit Atlantickou chartu, podílet se na katyňské lži, přijmout závěry Moskevské konference z října 1943 i Teheránské konference na konci roku 1943, která byla jejím důsledkem.

Jaké důsledky měla rozhodnutí přijatá v Jaltě pro Polsko a pro Poláky, kteří do té doby bojovali doma i v zahraničí po boku Spojenců proti nacistickému Německu s cílem obnovit svobodné a nezávislé Polsko?

S Polskem se úplně přestalo počítat jako se subjektem mezinárodní politiky, dostalo se do sovětské zájmové sféry. Polsko a polskost ve skutečnosti přestaly existovat ve své dosavadní podobě. Fyzická likvidace polské elity ve vlasti, velké množství exulantů bez jakékoli perspektivy návratu do vlasti, jejichž potomci se asimilovali na Západě, komunistické inženýrství aplikované na celou společnost, politika neustálého zastrasování, degenerace společnosti žijící na Visle atd. To vše vedlo k přerušení kontinuity dosavadního kulturního modelu. Vznikla nová společnost, v níž se tradiční polskost a vlastenecké postoje staly jevy spíše menšinovými. Proto je dnes také velice naléhavé to, co s filozofem Ryszardem Legutkem můžeme označit za individuální „rekonstrukci polskosti“, která může přinést požehnané plody až v dalších generacích.²⁶ Navíc Jalta Polákům vzala „Kresy“²⁷ – jejich východní země, tedy více než 30 % území někdejšího státu, duši Polska, polské kulturní bohatství a také polské civilizační poslání. Mimoto tím, že Polsko ztratilo své východní země, do jisté míry ztratilo – a toho si po válce všiml politik a publicista Władysław Studnicki (1867–1953) ve své nepříliš známé knize *Polska za linią Curzona (Polsko za Curzonovou linií)* – i své přirozené geopolitické podmínky k nezávislé existenci.²⁸

25 Dohoda Sikorski–Majskij vedla k podepsání smlouvy (30. července 1941) mezi polskou exilovou vládou a Sovětským svazem, která zajišťovala obnovení diplomatických styků a budování polské armády v Sovětském svazu. Smlouva ze strany Sovětského svazu konstatovala neplatnost sovětsko-německé smlouvy z roku 1939 a v dodatkovém protokolu zaručovala propuštění polských občanů zajatých po 17. září 1939, tj. po sovětském vpádu do Polska. Z polské strany zaručovala neuzavírání jakýchkoliv dohod namířených proti Sovětskému svazu. Jednání bylo zprostředkováno britskou vládou s cílem umožnit společný boj proti Německé říši. Na protest proti podpisu této smlouvy rezignovali tři členové polské exilové vlády (Marian Seyda, Kazimierz Sosnkowski a ministr zahraničí August Zaleski). Více např. BRANDES, Detlef: *Exil v Londýně 1939–1943. Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*. Univerzita Karlova v Praze a Nakladatelství Karolinum, Praha 2003.

26 LEGUTKO Ryszard: *Esej o duszy polskiej. Ośrodek Myśli Politycznej*, Kraków 2008. Česky viz LEGUTKO, Ryszard: *Ošklivost demokracie a jiné eseje*.

27 „Kresy“ je polský výraz používaný pro polské ztracené východní země, respektive území meziválečného Polska, zabrané během druhé světové války Sovětským svazem a po jeho rozpadu rozdělené mezi Litvu, Bělorusko a Ukrajinu. Výraz „Kresy“ vyjadřuje nejen geografickou polohu, ale i s ní spojenou specifickou kulturní dimenzi. Podrobnosti např. RUCZAJ, Maciej: *Národ bez jedné plíce aneb příběh polských „Kresů“*. *Demokratický střed. Nezávislý čtvrtletník o Evropě* (<http://demokratickystred.cz/narod-bez-jedne-plice-aneb-pribeh-polskych-kresu/>).

28 Více CENCKIEWICZ, Sławomir: *Korespondencja Władysława Studnickiego z Ignacym Matuszewskim z lat 1945–1948. Arcana*, 2003, č. 50.

Jan Cholínský – Sławomir Cenckiewicz

Polský politický exil a idea legalismu

Jak přijali závěry Jaltské konference tehdejší představitelé polského boje za svobodu a nezávislost, tj. domácího podzemního státu a exilu, na Západě?

Kromě „jaltského rytíře“²⁹, jak se říkalo Stanisławu Mikołajczykovi, všechna exilová a nezávislá střediska ve vlasti přijala Jaltu podobně, tedy jako zradu. *Jalta – tragická péčeř na rozsudku smrti, který vydal spolek zla a hlouposti – je slovem, které si všichni, kdo byli tímto rozsudkem odsouzeni, spojují se smutkem, hořkostí a nenávistí. Jsou to především Poláci, až na nepočtenou skupinu vyznavačů Mikołajczyka*, napsal Jan Kuczawa na stránkách londýnského listu *Orzeł Biały*. Vystihl tak všeobecný pocit. Ale jako by se jaltský verdikt vůbec nebral v úvahu, brzy se začalo se mluvit o nevyhnutelné válce *západního světa se světem komunistickým*. To také – alespoň do roku 1947 – spojovalo v pocitech a diagnózách vlast, která bojovala v podzemí, s exilem. Navíc se tím napomáhalo konsolidaci různých politických center ve vlasti i v exilu. A konečně – Jalta se stala skutečným zakladatelským mýtem polského exilu, mýtem ideje tzv. státního legalismu, národa ve vyhnanství, jemuž vládl polský prezident a polská vláda.³⁰ Jak tehdy zdůrazňoval generál Kazimierz Sosnkowski, *podstata legalismu spočívá v tom, aby se v okamžiku, kdy udeří hodina boje a Západ nás bude potřebovat, dalo navázat na stav před Jaltou*. Ideovým základem poválečného polského exilu byla idea polské svobody a nezávislosti, ale současně také idea územní celistvosti Polska – tedy včetně jeho ztracených východních zemí zabraných se souhlasem Západu Sovětským svazem.

Byla polská exilová politická reprezentace v kritických názorech na jaltská rozhodnutí převážně jednotná, nebo byl postoj k Jaltě (a k principu legalismu) příčinou poválečného rozdělení polského exilu?

Exil byl rozdělen, ale toto rozdělení bych nepřeceňoval, alespoň ne v prvním desetiletí (1945–1956). Panovaly sice obavy, že „jaltský rytíř“ si získá uznání části exilových středisek a středisek Polonie³¹ ve Spojených státech amerických a že později bude ohrožovat legalistickou ideu, ale naštěstí k tomu nedošlo. „Mikołaj Mikołajewicz Mikołajczyk“ – jak ho svého času nazval známý polský politik a žurnalista Stanisław Cat Mackiewicz (1896–1966) – byl zpočátku oblíbený zejména ve Spojených státech amerických, ale jeho hvězda rychle pohasla. Dokonce i v kruzích Kongresu americké Polonie (Kongres Polonii Amerykańskiej)³² byl jeho předseda Karol Rozmarek silně kritizován, když v prosinci 1947 podepsal se S. Mikołajczykem dohodu o spolupráci.

29 V originále *kawaler Jaltański*, pejorativní výraz.

30 Více: LENCZNAROWICZ, Jan: *Jalta. W kręgu mitów założycielskich polskiej emigracji politycznej 1944–1956*. Księgarnia Akademicka, Kraków 2009.

31 Výraz Americká Polonie nebo Polonie ve Spojených státech amerických označuje společenství amerických občanů polské národnosti, tj. v české terminologii krajanskou obec. V současné době jde o téměř 10 milionů amerických občanů, tj. 3,3 % veškeré americké populace.

32 Kongres americké Polonie je národní organizace Američanů polského původu založená v roce 1944 v Buffalu a v současné době sídlící v Chicagu.

Sovětizace Polska, Západ a princip legalismu

Mikołajczyk nechtěl odsoudit Jaltu, jejíž závěry z něho udělaly místopředsedu Prozatímní vlády národní jednoty (Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej) Edwarda Osóbki-Moravského. Právě díky S. Mikołajczykovi se jaltská lež – v mezinárodní dimenzi – jako by zlegalizovala. Právě on – premiér legitimní exilové vlády Polské republiky – byl jako představitel orgánů polské moci v exilu, k takovéto legalizaci oním nezbytným článkem. A představitelé takto zlegalizované prozatímní vlády měli – v souladu se závěry Jaltské konference – společně s agenty NKVD sestavit vládu „národní jednoty“...

Stanisław Mikołajczyk se ovšem brzy musel před politickým režimem, který pomáhal nastolit, sám zachránit útekem ze sovětizovaného Polska. Jak byl tehdy polským exilem bezprostředně po svém příchodu na Západ přijat?

Když se S. Mikołajczyk v roce 1947 musel zachránit a uprchnout z vlasti letadlem do Londýna, otestoval si jej tehdejší předseda v Londýně sídlící exilové vlády generál Tadeusz Bór-Komorowski (1895–1966). Byl ochoten mu odpustit a spolupracovat s ním pod podmínkou, že udělá jakousi elementární sebekritiku. Tu ale S. Mikołajczyk v žádném případě neudělal! Nejenže neodsoudil Jaltu, ale akceptoval sovětské dobytí polských východních zemí, zpochybnil i samu ideu legalismu. Zpochybnil tak jeden ze základních principů polského státu ve vyhnanství. Přestože jej podporovali Američané, jeho činnost nerozdělila polský exil, tím spíše, že se od něho odtáhli i jeho nejbližší spolupracovníci, legendy válečného podzemního lidového hnutí: Kazimierz Bagiński (1890–1966), Stefan Korboński (1901–1989) a Stanisław Wójcik (1901–1988).

Lze tedy říci, že v polském exilu i přes západní postoj a – s ohledem na jaltská ujednání logickou – americkou podporu S. Mikołajczyka byla na počátku komunistické nadvlády nad Polskem, tj. ve druhé polovině čtyřicátých let, a zůstala i později vedle ideje nezávislosti také idea celistvosti, resp. legalismu jako základní pilíř exilové reprezentace?

Polský exilový prezident Władysław Rackiewicz (ve funkci: 1939–1947) a po něm i jeho nástupci August Zaleski (1947–1972), Stanisław Ostrowski (1972–1979), Edward Racziński (1979–1986), Kazimierz Sabbat (1986–1989) a Ryszard Kaczorowski (1989–1990) říkali: „Chceme nezávislé Polsko!“ a také: „Chceme územně celistvé Polsko s Vilnem a Lvovem!“ Pro západní signatáře jaltských dohod to bylo šokující. Je sice pravda, že po smrti prezidenta W. Rackiewicze v červnu 1947 se polský exil začal zmítat v chaosu a ve vnitřních bojích³³, ale ani tehdy nebyla idea legalismu zpochyb-

33 Po smrti Władysława Rackiewicze se stal jeho nástupcem ve funkci exilového prezidenta August Zaleski namísto předem designovaného Tomasze Arciszewského. Zaleski sestavil vládu v čele s premiérem Tadeuszem Bórem-Komorowským, načež se proti vládě vytvořila silná opozice několika exilových politických stran a skupin. K další komplikaci došlo v roce 1949, kdy odešli z vlády Bóra-Komorowského zástupci všech tradičních politických stran. Tyto strany pak v prosinci 1949 vytvořily Politickou radu. Poté ještě vznikl z inspirace S. Mikołajczyka v exilovém prostředí nepříliš vlivný Polský národní demokratický výbor (Polski Komitet Narodowo Demokratyczny, PKND). Polský po-

Jan Cholínský – Sławomir Cenckiewicz

něna. Londýnské exilové centrum „nezlomných“ soustředěné kolem prezidenta a vlády však postupně ztrácelo na významu. Bývá také označováno jako „stará emigrace“, ale já toto označení nepoužívám, protože má pejorativní význam. Je jisté, že čím více času od Jalty uplynulo, tím více vyhasínal a slábl odpor exilu k jaltským rozhodnutím. Vzhledem k tomu, že exil byl dlouhodobý, a k přílivu aktivistů mladší exilové generace, Jalta postupně pozbývala politického významu. Je to pochopitelné a normální. Přes mnoho sporů (legalistický tábor například v roce 1972 opustila Národní strana [Stronnictwo Narodowe]), však idea státu ve vyhnanství přetrvávala až do roku 1990. Pro většinu exulantů zůstala Jalta symbolem zrady. Otevřená zůstává otázka, kde se vzal už na konci čtyřicátých let ten dezintegrující chaos, který byl příčinou, že „polský Londýn“ postupně ztrácel prestiž. Byl to pouze důsledek intrik komunistických tajných služeb nebo také intrik „spřátelených agentur“ (amerických či britských), pro něž byli polští „nezlomní“ z Londýna jakousi výčitkou svědomí, trýznivým červem v duši připomínajícím zradu Polska v únoru roku 1945? Další možný aspekt této problematiky chtěl patrně připomenout generál K. Sosnkowski, když v roce 1954 dosti překvapivě shrnul fiasko svých snah o sjednocení polského exilu následovně: *Když se to vezme historiosoficky, tak to, co se děje, je rozhodující zápas zednářů se mnou. A takový zápas není nic zanedbatelného, tím spíše, že Augusta [Zaleského] podporují britští bratři.*³⁴ Exilový politik a publicista T. Katelbach, který byl politickým spojencem K. Sosnkowského, oproti tomu poukazyval na konzistentní negativní postoj generála vůči Sovětskému svazu: *Mezinárodní zednářské kruhy chtěly mít za prezidenta Polské republiky spíš „velmistra Velké lóže“ než Sosnkowského, který k zednářům nikdy nepatřil a vždy se stavěl proti sovětským požadavkům v záležitosti Polska, když šly Sovětům na ruku kruhy mezinárodního zednářstva v Anglii a ve Spojených státech.*³⁵

Nepřijatelnost polského legalismu se už na začátku studené války musela nutně projevit v západní strategii (zejména u dominující západní velmoci – Spojených států amerických) vůči polskému exilu, jistě by zde bylo možné nalézt paralely s osudy českých a slovenských exilových aktivistů. Nejprve šlo o výběr podporovaných skupin a později o přijetí do mezinárodní exilové organizace – Shromáždění porobených evropských národů.³⁶ V něm získali americký „mandát“ dvě polské exilo-

litický exil se tak rozdělil na tři centra. Po neúspěšném pokusu o sjednocení politických sil vznikla v roce 1954 z opoziční Politické rady Prozatímní rada národní jednoty (Tymczasowa Rada Jedności Narodowej, TRJN) s předsedou T. Bieleckým. Ta zřídila vůči prezidentovi A. Zaleskému opoziční Radu tří (Rada Trzech) tvořenou W. Andersem, T. Arciszewským a E. Raczyńským, které v roce 1956 udělila prezidentské pravomoci a současně zřídila i opoziční Vládu národního sjednocení (*Egzekutywa Zjednoczenia Narodowego, EZN*). Toto rozdělení exilových prezidentských a vládních postí „polského Londýna“ mezi dvě znesvářená vládní střediska trvalo až do roku 1972. Viz PACZKOWSKI, Andrzej: *Půl století dějin Polska*. Academia, Praha 2000, s. 128, 162–165.

34 CENCKIEWICZ, Sławomir: *Tadeusz Katelbach (1897–1977). Biografia polityczna*. Wydawnictwo LTW, Warszawa 2005, s. 483.

35 KATELBACH, Tadeusz: *O zjednoczenie i legalizm. Ostatni akt życia publicznego Kazimierza Sosnkowskiego*. A. Poray Book Publishing, New York 1975, s. 315–316.

36 Shromáždění porobených evropských národů (Assembly of Captive European Nations – ACEN) bylo založeno v roce 1954 ve Spojených státech amerických.

Sovětizace Polska, Západ a princip legalismu

vé skupiny – první v čele s Karolem Popielem zastupující tábor „Mikołajczykova“ Polského národního demokratického výboru (PKND)³⁷ a druhá v čele se Stefanem Korbońským.

V ACEN byla „reprezentace“ s mandátem CIA.³⁸ Američané se snažili odtáhnout masy polských exulantů od londýnského střediska, protože zpochybňovalo Jaltu. A Jalta, to nebyl pouze Sovětský svaz, ale také Spojené státy americké. Londýnští „nezlomní“ říkali, že je třeba v právním smyslu zrušit (odvolat) Jaltu, že Poláci Jalta k ničemu nezavazuje, ale ACEN Jaltu akceptoval. Získali pro ACEN i takové velké jméno, jako byl Stefan Korboński, významný bojovník polského podzemí z druhé světové války, jeden z vůdců podzemního polského státu. Když stanul v čele polské části ACEN, bylo to pro tehdejší americkou strategii velmi výhodné, protože měl obrovskou autoritu. Ale on tím zároveň automaticky rezignoval na ideu „polského Londýna“. Prostě už mlčel a pro Vilno a Lvov mohl něco říci jen v soukromí, nikoli veřejně. A stejné to bylo s Rádiem Svobodná Evropa – například generál Władysław Anders (1892–1970)³⁹, pokud mohl vystoupit, nemohl říkat nic o tom, že by chtěl, aby Vilno a Lvov byly vráceny Polsku, protože něco takového bylo z hlediska Spojených států amerických nepřijatelné.

A Władysław Anders tedy v Rádiu Svobodná Evropa vystupoval, nebo právě z tohoto důvodu nevystupoval?

Ano, vystupoval, ale v podstatě zásadně diplomaticky. Například tímto způsobem: „Mluví k vám generál Anders. Zdravím vás, vojáci, tam a tam.“ Ale oproti tomu další generál s obrovskou autoritou – Kazimierz Sosnkowski – byl naprosto nekompromisní, on toto dělat nemohl, on s tím prostě nesouhlasil, aby nic neřekl o ztracených východních zemích a o zradě Spojenců. On byl pro svá nekompromisní protisovětská stanoviska nenáviděn a ostrakizován už v době války. V důsledku Stalinova nátlaku vyvíjeného na Brity si Britové vynutili na polském prezidentovi Władysławovi Rackiewiczovi v roce 1944, že byl K. Sosnkowski odstraněn z místa vrchního velitele polské armády, byl donucen odjet do Kanady, kde mu tamní vláda na nátlak vlády britské zřídila cosi jako domácí vězení v malé více Arundel. A byl „propuštěn“ až po Jaltě,

37 Polský národní demokratický výbor byl založen v květnu 1950 z podnětu Stanisława Mikołajczyka, k němuž se ovšem připojili pouze zástupci Strany práce (Stronnicтво Pracy, SP) vedené Karolem Popielem (1887–1977) a Demokratické strany (Stronnicтво Demokratyczne, SD). Viz též pozn. 16.

38 ACEN bylo financováno stejně jako další aktivity vybraných skupin střeoevropských a východoevropských politických aktivistů prostřednictvím americké nevládní organizace Národní výbor pro svobodnou Evropu (National Committee for Free Europe – NCFE) zřízené v roce 1949, která byla neoficiálním nástrojem americké vlády, ovládaným prostřednictvím zpravodajské služby.

39 Generál Władysław Anders byl po sovětském vpádu do Polska v září 1939 zajat NKVD a poté 22 měsíců vězněn a vyslýchán v moskevské Lubjance. Po napadení Sovětského svazu Německem a uzavření dohody Sikorski-Majskij byl propuštěn a stal se organizátorem a velitelem polské armády v Sovětském svazu, kterou evakoval na Blízký východ. V roce 1943 se dostal do sporu s polským exilovým premiérem W. Sikorským, v roce 1944 velel polské armádě v bitvě u Monte Cassina, na sklonku války ostře kritizoval ujednání Jaltské konference. V poválečném exilu náležel k „polskému Londýnu“, až do roku 1972 byl členem Rady tří – viz pozn. 16.

Jan Cholínský – Sławomir Cenckiewicz

když už bylo vše rozhodnuto a když už za prezidenta Harryho Trumana začínala studená válka. Odjel do Spojených států amerických, kde se setkal s plukovníkem Ignacym Matuszewským a dalšími ze skupiny, která se stejně jako on snažila už během války zabránit polské tragédii, začali společně organizovat akce na obranu Polska, ale to už bylo pozdě. Mohu ještě dodat, že se s ním později nechal vyfotografovat generál Dwight Eisenhower, a blýskl se tak před potenciálními antikomunistickými voliči polského původu před americkými prezidentskými volbami...

To přesně odpovídá Eisenhowerově předvolební taktice v roce 1952. Vyhlášoval, že změnil americkou zahraničněpolitickou strategii „zadržování“ sovětského komunismu v hranicích, které už získal (containment), na strategii „vytlačování“ (roll back), čímž si nepochybně pojistil hlasy bezpočtu amerických voličů nejen polského, ale i jiného střeoevropského a východoevropského původu. Po vítězných volbách ovšem navázal na strategii „zadržování“ a později přistoupil na rozvíjení politiky koexistence Západu s Východem. Ve druhé polovině padesátých let se také změnila americká strategie využívání a podpory exulantů z komunismem porobených států. Namísto vybraných politických skupin byla financována média, vedle Rádia Svobodná Evropa dostávala podporu také vybraná periodika.

Američané, Britové a Francouzi podporovali exilovou levice. Podporovali ta polská exilová střediska, která byla ochotna na jedné straně rezignovat na ztracené východní země a na druhé straně se stavěla za negociační model jednání s komunisty. V principu šlo o snahu zbavit se komunismu prostřednictvím „vyjednávání“, při kterém bylo třeba, aby na obou stranách byli lidé ideově podobní. Tedy levice s levicí. Západní podporu mělo i polské exilové středisko utvořené kolem pařížského časopisu *Kultura*⁴⁰ v čele s Jerzym Giedroycem. Od sedmdesátých let byl podporován také londýnský časopis *Aneks*⁴¹, v jehož čele byli bratři Alexandr a Eugeniusz Smolarové, kteří přišli do exilu na počátku sedmdesátých let jako představitelé levice, jež byla v opozici vůči komunistickému režimu. Střediska kolem *Kultury* či *Aneksu* představovala intelektuální zázemí pro levicově orientovanou část odborového hnutí Solidarita reprezentovanou Bronisławem Geremkem, Jackem Kuroněm, Tadeuszem Mazowieckým a Adamem Michnikiem, pod jejichž vlivem byl také Lech Wałęsa. V sedmdesátých a osmdesátých letech už londýnský exil, který usiloval o výše zmíněnou kontinuitu a držel se principů legalismu, ztratil svůj význam – také proto, že neměl finanční prostředky.

40 Kulturně-politický polský exilový měsíčník *Kultura* vycházel v letech 1947–2000 pod vedením vydavatele, spisovatele, žurnalisty a politického exilového aktivisty Jerzyho Giedroyce (1906–2000). Byl založen v Římě v roce 1947 zásluhou J. Giedroyce s podporou generála W. Anderse, ale v důsledku názorových neshod mezi Giedroycem a Andersem ve věci polské svobody byla redakce od druhého čísla přemístěna do Paříže. Měsíčník *Kultura* od počátku publikoval práce nejen polských, ale i mnoha dalších známých myslitelů a spisovatelů z celého světa, patřil k nejznámějším a nejvlivnějším projektům polského protikomunistického exilu.

41 Politický polský exilový čtvrtletník *Aneks* vycházel nejprve ve Švédsku a poté od roku 1973 do roku 1990 v Londýně. V jeho rámci bylo od roku 1975 aktivní také stejnojmenné knižní nakladatelství. Časopis byl spjat se střediskem levicově orientovaných exulantů, kteří odešli z Polska na Západ po roce 1968. První čísla byla spolufinancována Jerzym Giedroycem.

Sovětizace Polska, Západ a princip legalismu

Vlivná polská exilová skupina shromážděná kolem pařížského časopisu *Kultura* v čele s Jerzym Giedroycem a Juliuszem Mieroszewským ideu legalismu odmítla. Jejich postoj bývá interpretován jako výraz správného politického realismu zbaveného „symboliky a mýtů“...

Giedroyc s Mieroszewským se odvolávali na polskou školu politického realismu, která je v poválečných podmínkách přesvědčila o tom, že je rozumné zřít se Vilna a Lvova, když už je Sovětský svaz zabral. V exilu nebyly tyto názory brány příliš vážně vzhledem k „privátnosti“ redaktorů *Kultury* a k tomu, že se distancovali od ideje legalismu. Tyto názory – zvláště Giedroycovy – byly ale v polských domácích podmínkách do značné míry zkesleně interpretovány tím, že z nich bylo odstraněno federalistické, piłsudskovské a antisovětské zaměření. Hlas některých zastánců Giedroyce a Mieroszewského vycházel v Polsku z prostředí, které nemá vztah ke ztraceným východním zemím a neuvědomuje si jejich historický význam pro Polsko. Giedroyc a Mieroszewski mají dnes být v takovémto podání výhradně palicí, kterou se tluče po hlavě těm, kdo připomínají dědictví polského pohraničí a mluví o litevských nebo ukrajinských zločinech za druhé světové války. Takovým způsobem ale není možné na redaktory *Kultury* pohlížet.

Opoziční střediska, která vznikala v Polsku po roce 1976, se politicky a ideově výrazně lišila. Existovala do roku 1989 v opozičních strukturách působících v komunistické Polské lidové republice střediska, která nastolovala otázku legitimacy Jalty a práv Polska na ztracené východní země?

Mezi těmi, kdo se angažovali v nezávislé a antikomunistické činnosti, jednoznačně vyzdvihují Wojciecha Ziemińskiego (1925–2001). Byla to osobnost po všech stránkách výjimečná. Ziemiński v sobě spojoval étos polského exulanta, bojovníka a nezávislého aktivisty ve vlasti. Byl legalistou – uznával moc exilové Polské republiky, právní řád z doby před 1. zářím roku 1939, a proto také nepřijal anexi východních zemí. V roce 1971 přednášel skautské mládeži v Mazurách o polsko-ruské Říšské smlouvě z roku 1921, za což byl zatčen a odsouzen v proslulém procesu (říkalo se: „proces piski za traktat ryski“). Díky němu jsem se i já na konci osmdesátých let seznámil s ideou legalismu. Spolu s přáteli z Federace bojující mládeže (Federacja Młodzieży Walczącej) jsme tehdy začali působit ve Straně věrnosti Polské republice (Stronnictwo Wierności Rzeczypospolitej) a ve Společnosti Mladé Kresy (Stowarzyszenie Młode Kresy), kterou vedl jeden z nejvěrnějších žáků Ziemińskiego, Robert Bodnar z Krakova, který bohužel už není mezi námi. Tyto organizace spojovaly ideu legalismu s potřebou – jak nám Ziemiński říkal – obrany a připomínky Poláků „za kordonem“.⁴² Z inspirace pocházející ze Ziemińskiego myšlenek a angažovanosti později vznikl ve Varšavě skvělý Památník padlým a zavražděným na Východě. „Wojtek“ u nás měl obrovskou autoritu. Jednal s námi jako se svými dětmi. Udržoval styky s představiteli Polské republiky

42 Myšleno za tzv. sanitním kordonem respektive tzv. Curzonovou linií v souladu s níž byly vytyčeny polské hranice po druhé světové válce.

Jan Cholínský – Sławomir Cenckiewicz

v emigraci. Díky němu byla prohlášení exilového prezidenta a exilové vlády Polské republiky publikována na stránkách časopisů Federace bojující mládeže a v našich konspiračních tiskárnách se rozmnožoval list *Rzeczpospolita Polska*, oficiální tiskový orgán exilové vlády Polské republiky. Dobře si pamatuji, jak v únoru roku 1989 – na 44. výročí Jaltské konference – přijel Ziemiński k nám do Gdaňsku k pomníku Jana III. Sobieského na demonstraci konanou pod heslem „Dost bylo Jalty“. A v polovině roku 1989 Mariusz Roman na stránkách gdaňského časopisu *Antymantyka* psal: *Současným prezidentem PR je Kazimierz Sabbat a premiérem je Edward Szczepanik. Tato politická moc vykonává své funkce na základě dubnové ústavy z roku 1935. Naopak současné mocenské orgány ve vlasti nemůžeme pokládat za své, jelikož byly založeny a dosazeny Moskvou, která tady nechala své agenty vykonávající uzurpátorskou moc a která tu mj. udržuje několikasettisícovou sovětskou armádu jako garanta zastupujícího cizí zájmy.*⁴³ Další zásluhou Ziemińského bylo, že ve vlasti bylo rozšířeno usnesení exilové Národní rady (Rada Narodowa) z června roku 1989, které se úplně shodovalo s postojem těch, kdo se u nás stavěli proti kulatému stolu. Čteme v něm mimo jiné: *Polsko ani nadále nebude mít parlament, který by vzešel z demokratických, svobodných voleb a nebude v něm vládnout politická moc, jež by odpovídala neomezené vůli národa. Současná moc je naprosto závislá na Sovětech. Na polském území se stále nacházejí jednotky Rudé armády. Možnost sovětské vojenské intervence do vnitřních záležitostí Polska v souladu s Brežněvovou doktrínou nebyla Gorbačovem odmítnuta, stejně jako nebyl odmítnut pakt, který uzavřel Stalin s Hitlerem o dělení Polska, ani dohoda v Jaltě, která uvrhla Polsko do sovětského područí. V takové situaci zůstávají úkoly [naší] vlády beze změny, i když politická taktika se bude muset pozměnit vzhledem k novým dohodám mezi režimem a konstruktivní opozicí a postoji, jaký k nim mají jiná osvobozená hnutí. Naši základní povinnosti je i nadále vykonávat činnost zaměřenou na to, aby byla Polsku navrácena územní integrita, nezávislost, svoboda, demokracie a spravedlnost.*⁴⁴

Jak lze nahlížet na postoje té části poválečné polské exilové reprezentace, která veřejně vyjadřovala nesouhlas se sovětským zábořem východního území meziválečného Polska z dnešního pohledu?

Tyto snahy měly obrovský symbolický a právní význam. Přestože dnes z časového odstupu víme, že z hlediska přísně politického to větší význam nemělo, toto úsilí polského exilu by mělo být dostatečně zdůrazňováno. Ve sféře symbolické uchoval „polský Londýn“ kulturní a politickou tradici ztracených východních zemí, která byla na Visle v průběhu let vymazána z širšího historického povědomí Poláků. Proto také, když historik a prezident polského Institutu národní paměti Janusz Kurtyka⁴⁵ přišel s nápadem postavit muzeum východních zemí, narazil na nepochopení a mediální útoky těch tvůrců veřejného mínění, kteří to považovali za projev polského nacionalismu a jagellonského imperialismu. Když jsem pracoval v Institutu národní paměti,

43 Nasza władza. *Antymantyka*. Pismo Federacji Młodzieży Walczącej, 21. 6. 1989, č. 21.

44 Przekazanie insygniów prezydenckich do kraju. In: Błażyński, Zbigniew, Zakrzewski, Ryszard (eds.): *Zakończenie działalności władz RP na uchodźstwie 1990*. Polskie Tow. Nauk. na Obczyźnie, Londyn 1995, s. 36.

45 Historik Janusz Kurtyka (1960–2010), který byl druhým prezidentem polského Institutu národní paměti, tragicky zahynul při leteckém neštěstí u Smolenska 10. dubna 2010.

Sovětzace Polska, Západ a princip legalismu

setkal jsem se tam s jedním badatelem, který byl zneklidněn Kurtykovou ideou. Na jedné polsko-německé konferenci odůvodňoval nahrazení pojmu „Kresy“ termínem „pogranicze“ a vysvětloval německým kolegům komplikovanou přítomnost Poláků na „pohraničních územích“ („na terenach pogranicza“), která polský nacionalismus později nazval „Kresy“.⁴⁶ Takové postoje považuji za projev nedostatku historického povědomí a někdy i vědeckého oportunismu a tzv. politické korektnosti. Podobné postoje rozhodly o tom, že po roce 1989 je to, oč exil v této otázce usiloval a čeho dosáhl, v zásadě téměř neznámé.

Považujete tedy problematiku sovětské anexe polského pohraničí za nedostatečně historiograficky reflektovanou?

Vzpomínám si, jaký velký dojem na mne udělala zhruba před dvaceti lety studie Jerzyho Augusta Gawendy⁴⁷, v níž popsal sovětskou anexi východních zemí Polska (jako bezprostřední okupaci) na základě Jaltské a Postupimské dohody v kontextu mezinárodního práva. To, že se po celé půlstoletí od doby, kdy vyšla tato kniha, žádný polský právník neujal tohoto tématu jako výzvy, vede k zamyšlení. Podobných příkladů je mnoho. Nejde o zpochybnování existujícího právního řádu a mezinárodních smluv o státních hranicích, ale o výčet a popis faktů, které vedly k anexi východních zemí (což historikové popsali), a také o to, jakým způsobem bylo sovětské násilí z roku 1945 reflektováno po druhé světové válce a v roce 1991, když se rozpadl Sovětský svaz a polské východní země byly rozděleny mezi Ukrajinu, Bělorusko a Litvu.

Ignacy Matuszewski a jeho boj za svobodné Polsko

Ve svém výzkumu se vedle mnoha dalších témat intenzivně zabýváte životem a dílem poměrně neznámého polského politika Ignacy Matuszewského. Jeho exilovou činnost v době druhé světové války ve Spojených státech amerických v pozoruhodném kontextu tehdejší sovětofilské orientace americké politiky představuje film *New Poland*⁴⁸, na kterém jste se podílel. Proč jste se začal Matuszewského životem podrobněji zabývat, čím vás tak zaujal? A jste v Polsku vůbec prvním historikem, který o něm začal psát?

O Ignacy Matuszewském, jednom z nejvýznačnějších a nejméně doceněných polských politiků 20. století, se začalo psát už v devadesátých letech, ale první podrobnější texty jsem publikoval až já v letech 1999 a 2000 v časopisu *Arcana*. Zaujalo mě celé jeho životní dílo. Je naprosto mimořádné, co do své předčasné smrti stihl vykonat. Co se stalo ve Spojených státech amerických, kam přijel v roce 1941, to je vlastně pouze důsledkem předchozích událostí. Ignacy Matuszewski (1891–1946) byl vzdělaný (studoval filozofii, právo, architekturu a zemědělství na čtyřech vysokých školách)

46 Pojem „Kresy“ – viz poznámka 27.

47 GAWENDA, Jerzy August: *Legalizm Polski w świetle Prawa Publicznego*. White Eagle Press, London 1959.

48 *New Poland*. Režie Grzegorz Braun a Robert Kaczmarek, 2010.

Jan Cholínský – Sławomir Cenckiewicz

politik, voják a publicista a stal se známou postavou už v meziválečném Polsku. A to především díky roli, kterou sehrál ve válce s bolševiky v roce 1920 jako velitel vojenské rozvědky. Józef Piłsudski⁴⁹ byl přesvědčen, že Polsko v této válce zvítězilo právě díky I. Matuszewskému, který řídil zachycování šifrovaných bolševických zpráv. Klíčový manévr polské válečné ofenzivy vycházel právě z jím získaných informací týkajících se bolševické vojenské strategie.

Četl jsem výrok Józefa Piłsudského, že polsko-bolševická válka byla první polskou válkou v dějinách, kdy Poláci měli o nepříteli více informací než on o nich – tedy uznání Matuszewského zásluh. Na konci této z polského hlediska vítězné války se Matuszewski účastnil mírových jednání v Rize, v první polovině dvacátých let absolvoval kurz Vyšší válečné školy ve Varšavě a získal hodnost plukovníka. Jak pokračovala jeho kariéra v meziválečném období?

Když byl v roce 1924 J. Piłsudski zbaven politické moci, musel Matuszewski odejít ze svého postu a po nějakou dobu působil jako vojenský atašé v Římě. Vrátil se do Polska až po květnovém puči, když se v roce 1926 Piłsudski znovu dostal k moci. Byl převeden do zálohy a pracoval pro ministerstvo zahraničí, v letech 1929–1931 byl ministrem financí ve vládě Kazimierze Świtalského a dalších vládách, v letech 1932–1936 byl hlavním politickým komentátorem provládního deníku *Gazeta Polska* (v této době se zásluhou Matuszewského podařilo zvýšit náklad deníku na více než dvojnásobek – tj. 35 tisíc výtisků), působil také jako šéfredaktor měsíčníku *Politika Narodów* zaměřeného na mezinárodní politiku, který z geopolitického hlediska analyzoval zahraniční politiku jednotlivých států, ohniska napětí ve světě a roli Polska v mezinárodní politice. Jako ministr financí prosazoval neetatistickou liberální hospodářskou koncepci – s čímž ovšem Piłsudski nesouhlasil. Matuszewski chtěl také vybudovat velký zbrojařský koncern, aby Polsko mělo co nejdříve moderní armádu, byl přesvědčen, že v této věci jde o boj s časem. Z ministerského postu byl i přes své zásluhy odsunut na vedlejší kolej, a to ještě za života Piłsudského, který však pro něho i přes dílčí neshody zůstal autorem. Ve druhé polovině třicátých let stál Matuszewski v opozici proti tehdejší vládám, a to v opozici natolik důsledné, že jeho novinové články začaly být cenzurovány. Tehdy se sblížil s některými národoveckými politiky a na sklonku třicátých let začal spolupracovat s představiteli polské konzervativní pravice.

Můžete jmenovat některé z těchto polských konzervativců? Patříli k okruhu politického vůdce polských národovců Romana Dmowského⁵⁰?

49 Józef Klemens Piłsudski (1867–1935) – bojovník za polskou nezávislost, zakladatel meziválečné tzv. druhé Polské republiky, spoluzakladatel Polské socialistické strany (Polska Partia Socjalistyczna, PPS) – patří mezi nejvýznamnější osobnosti Polska ve 20. století. V letech 1918–1922 byl hlavou polského státu a vrchním velitelem polské armády, v letech 1926–1928 a 1930 byl předsedou polské tzv. sanační vlády.

50 Roman Dmowski (1864–1939) byl významný polský politik a státník, spoluzakladatel a ideolog polské Národní demokracie.

Sovětizace Polska, Západ a princip legalismu

Ne, tady už nešlo o národní, nacionalistickou pravici, ale o pravici konzervativní, monarchistickou, která zastávala jagellonskou koncepci, respektive koncepci tzv. Intermaria.⁵¹ Jedním z jejích důležitých aktivistů byl například politik, žurnalista a myslitel Stanisław Mackiewicz, známá a pozoruhodná postava polských dějin 20. století.⁵² On a jeho spolupracovníci byli soustředěni kolem časopisu *Ślowo Wileńskie*, což byl vlastně jejich tiskový orgán. Dále je třeba zmínit profesora Władysława Studnického, kterého jsem jmenoval v jiné souvislosti již výše.⁵³ No a Matuszewski tyto lidi oslovil a spojil se s nimi, načež společně s nimi kritizoval polskou zahraniční politiku Józefa Becka.⁵⁴

Co Matuszewski dělal po německém vpádu do Polska na počátku září 1939?

Tady přichází neobyčejně zajímavý moment, velmi významná záležitost, která přispěla k utváření Matuszewského skvělé pověsti za války. Když už bylo jasné, že Varšava bude brzy obsazena, podařilo se mu zdárně uskutečnit neuvěřitelný plán. Na Varšavu dopadaly bomby, Němci se k Varšavě blížili ze severu, ze západu i z jihu, ale zůstávala ještě jedna možnost – uniknout východním směrem. Všude panoval naprostý chaos, lidé utíkali. A tehdy jeden bývalý Matuszewského spolupracovník, který patřil k meziválečné elitě, požádal Matuszewského, aby evakuoval polské zlato – ve Varšavě se nacházelo 75 tun polského zlata, což byly polské bankovní rezervy. A Matuszewski vymyslel plán, jak zlato vyvézt z Polska, a za pomoci své manželky (Haliny Konopacké, první polské sportovkyně, která získala zlatou medaili na olympiádě – v hodu diskem v Amsterdamu v roce 1928) a svého přítele Henryka Floyar-Rajchmana tento plán 8. září 1939 začal uskutečňovat. Zrekvíroval několik vozidel, do nich těch 75 tun

- 51 Problematika koncepce Intermaria (Mezimoří), tj. koncepce východoevropské federace, je podrobně vysvětlena v recenzi knihy *Intermarium – The Land between the Black and Baltic Seas* od amerického historika polského původu Marka Chodakiewicze, jejímž autorem je polský politolog působící v České republice Maciej Ruczaj (*Securitas Imperii* 2013, č. 22, s. 281–285).
- 52 Stanisław Mackiewicz (1896–1966) byl polský konzervativní politik, žurnalista, autor mnoha knih. Byl zakladatelem a v letech 1922–1939 vydavatelem a šéfredaktorem konzervativního deníku *Ślowo Wileńskie* (*Vilenské slovo*). V letech 1928–1935 byl poslancem Sejmu za stranu Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem Józefa Piłsudskiego (Nestranický blok spolupráce s vládou J. P., BBWR). Po sovětském vpádu do Polska v září 1917 odecestoval do Francie, kde byl exilovým prezidentem W. Raczkiewiczem jmenován členem Národní rady (exilové obdoby parlamentu), ve které působil do září 1941, kdy odstoupil na protest proti dohodě Sikorski-Majskij, byl kritikem politiky Władysława Sikorského i Stanisława Mikołajczyka. V letech 1946–1950 vydával exilový týdeník *Lwów i Wilno*. V roce 1956 se po překvapivé dohodě s polskou komunistickou vládou vrátil do Polska, kde publikoval několik vůči exilu kritických textů. Později začal posílat své příspěvky do exilových periodik včetně známé *Kultury* (pod pseudonymem Gaston de Cerizay).
- 53 Władysław Studnicki-Gizbert (1867–1953) – polský publicista a politik. V meziválečném období působil ve státní službě, přednášel v Institutu obchodně-ekonomických věd ve Vilně a je autorem mnoha článků, studií a knih. V mezinárodní politice propagoval polsko-německou spolupráci zaměřenou proti Sovětskému svazu, a to i v době nacistické vlády a polské okupace. Zároveň však ostře kritizoval německou okupační politiku v Polsku, byl dvakrát zatčen a krátce vězněn gestapem. Od roku 1946 žil v Londýně, ale v prostředí polského exilu se dostal do izolace vzhledem ke svým proněmeckým postojům.
- 54 Józef Beck (1894–1944) byl polským ministrem zahraničí v letech 1932 až 1939, prosazoval proněmeckou a protičeskoslovenskou politiku.

Jan Cholínský – Sławomir Cenckiewicz

zlata prostě naložili, vytvořili konvoj, kterému Matuszewski velel, a skutečně se jim podařilo zlato z Polska vyvézt. A dále se jim především díky Matuszewského kontaktům a schopnostem podařila heroická anabáze přepravy zlata přes Rumunsko, Černé moře, Turecko a Sýrii až do francouzského Bordeaux. Asi měsíc po odjezdu z Polska tak mohl Matuszewski v Paříži odevzdat zlato právě se utvářející polské exilové reprezentaci.

Dalo by se očekávat, že to byla velká sláva a pro Matuszewského ohromná prestiž...

Ne tak docela. Spokojený Matuszewski přijel tehdy ke generálu Władisławu Sikorskému a hlásil mu, že vykonal zadaný úkol, že zachránil polský národní poklad. Ale odezva byla šokující. Prostřednictvím Sikorského spolupracovníků, Adama Koce a Henryka Strasburgera, byl obviněn z defraudace, odůvodněné tím, že během cesty zpeněžil několik zlatých prutů. A to přesto, že bylo jasné, že to musel udělat, aby mohl financovat celou složitou anabázi. Obvinění mu kladlo za vinu, že současně financoval přepravu příliš mnoha osob (ve skutečnosti šlo o rodiny těch, kteří se na eskortování zlata podíleli), ale i takové absurdity jako například to, že z těch veřejných peněz koupil prášky proti bolesti hlavy pro svou ženu nebo, že těm, kteří zlato přenášeli, koupil nepřiměřené množství limonády. A Matuszewski se jen divil – zachránil polské zlato a byl osočen jako defraudant... Paradoxem zůstává, že po pádu Francie se polské vládě nepodařilo polský zlatý poklad včas převézt, a tím zachránit, což ještě k tomu W. Sikorski odmítl veřejně přiznat, a lhal, když hovořil o tom, že společně s polskými archiváliemi bylo do Velké Británie převezeno i polské zlato.

To je neuvěřitelné. Obvinění Matuszewského trochu připomíná obvinění československého generála Lva Prchalý, který po okupaci českých zemí Německou říší od května 1939 úspěšně formoval česko-slovenskou vojenskou jednotku v Polsku. Její část padla v září 1939 do sovětského zajetí, Prchalovi se ale podařilo dostat se (i s druhou částí jednotky) do Rumunska a odtud do Francie. V Paříži se jako důstojník s nejvyšší vojenskou hodností a na nejvyšším předválečném armádním postu přihlásil do služby u formující se československé exilové reprezentace. Avšak jeho bývalý podřízený generál Sergej Ingr, který byl oddán bývalému prezidentovi Edvardu Benešovi (ten se tehdy ucházel o vůdcovské místo v československém exilovém hnutí a v Prchalovi viděl potenciálního konkurenta) L. Prchalu nespravedlivě obvinil ze zběhnutí od jednotky. Aniž by L. Prchalovi byla dána šance se hájit, byl postaven mimo službu a až do konce války mu nebylo umožněno zapojit se do činnosti československé reprezentace ani velet československým vojenským jednotkám a do armády nemohl vstoupit ani jako prostý voják...⁵⁵ Jak se vyvíjel osud Matuszewského ve Francii a po jejím pádu?

55 K činnosti generála Lva Prchalý: CHOLÍNSKÝ, Jan: Protest proti československo-sovětské smlouvě. Otevřený dopis České národní jednoty v Londýně Anthony Edenovi z 20. 1. 1944. *Securitas Imperii* 2013, č. 22, s. 122–173; CHOLÍNSKÝ, Jan: Český národní výbor v Londýně a počátky českého protikomunistického odboje v zahraničí (vybrané dokumenty z let 1948–1950). In: ŽÁČEK, Pavel a kol.:

Sovětzace Polska, Západ a princip legalismu

Na podzim roku 1939 se Matuszewski v Paříži opět shledal se Stanisławem Mackiewiczem a společně pokračovali v exilovém vydávání listu *Stowo Wileńskie*. Byl ale nešťastný, že o jeho služby nestojí ani exilová vláda, ani armáda. Svému příteli Janu Kowalskému si tehdy posteskl: *V čem se náš život liší od hrobu? Jenom v tom, že kouříme cigarety*. Dne 6. května 1940 mu bylo rozkazem plukovníka Izydora Modelského oznámeno, že je naneurčito „poslán“ na neplacenou dovolenou. Ještě před pádem Francie proto žádal, aby byl přijat do armády alespoň jako pouhý pěšák, ale bez úspěchu. Premiér exilové vlády W. Sikorski s ním chtěl i nadále vést zvláštní vyšetřování ve věci údajné defraudace. Když mu v červenci 1940 Matuszewski napsal dopis se strategickými postřehy vztahujícími se k diplomacii a zajištění budoucích západních polských hranic a v srpnu 1940 mu ještě zprostředkovaně nabídl, že mu bude k dispozici, neodpověděl.

Jak pokračovalo Matuszewského exilové putování po pádu Francie?

Z Francie se dostal nejprve do Španělska, odtud do Portugalska a nakonec se mu po mnoha peripetích podařilo odplout do Spojených států amerických. A tam už přijel – v září 1941 – jako skutečná legenda, jako člověk, který zachránil polské zlato a také jako kritik W. Sikorského. Jeho přesun do Spojených států amerických se ale neobešel bez mnoha komplikací. Nejprve v dubnu 1941 z Portugalska znovu napsal W. Sikorskému, že je připraven pracovat pro vládu. Následně byl pověřen úkoly ve francouzské Africe (měl tam vybudovat zpravodajská centra a agenturní síť), ale tuto misi odmítl s ironickým odůvodněním, že nemá dost odvahy, aby se takové práce ujal, protože by při ní znovu musel disponovat veřejnými penězi. Přesto stále nebyl proti spolupráci s W. Sikorským, souhlasil s jeho deklarací z 23. června 1941 (kde stálo, že stanovisko polské vlády k Sovětskému svazu bude závislé na postoji Sovětů k anexi Polska) a premiérovi po svém příteli profesorovi Karolu Estreicherovi vzkazoval, že pokud západní Spojenci přijmou Sovětský svaz mezi sebe a zapomenou na zločinnou podstatu komunismu a hanebný pakt Ribbentrop-Molotov, pak hrozí, že katolické a antikomunistické národy podpoří Německo proti Sovětskému svazu. Podle Matuszewského bylo proto nutné, aby premiér na diplomatických jednáních hájil polské stanovisko jasně deklarovanými postoji k Sovětskému svazu – Polská republika měla být svědomím antiněmecké koalice. W. Sikorski ovšem udělal pravý opak a uzavřel se Sověty nejednoznačnou dohodu, která vedla ke krizi v polské exilové vládě. Od té chvíle se Matuszewski s celým svým talentem a zápalem chopil pera a v letech 1941–1945 se stal největším polským kritikem politiky W. Sikorského a polské exilové vlády. Jestliže generál Kazimierz Sosnkowski byl jednoznačným vůdcem opozice vůči Władisławu Sikorskému a poté vůči Stanisławu Mikołajczykovi, pak Ignacy Matuszewski byl jejím prvním publicistou. Za dané dramatické situace se rozhodl pokračovat v opoziční politice ve Spojených státech amerických, protože věřil, že další politický

Vyjádření úcty a vděčnosti. Sborník o protikomunistickém odboji. Ministerstvo obrany ČR-VHÚ, Praha 2013; CHOLÍNSKÝ, Jan: Armádní generál Lev Prchala – zotuzený a ostrakizovaný český patriot (text vyjde v časopisu *Distance* v roce 2014).

Jan Cholínský – Sławomir Cenckiewicz

boj za svobodné Polsko bude nejlepší vést právě tam – z důvodů početné americké Polonie, předpokládané zásadní americké role v dalších válečných letech a také kvůli americké úctě ke svobodě slova.

Proč se Władysław Sikorski snažil dohodnout se Sovětským svazem i za cenu ústupků a co bylo podstatou Matuszewského nesouhlasu s polsko-sovětskou smlouvou podepsanou v Londýně 30. července 1941? Nebylo přece jen Sikorského úspěchem, že díky této smlouvě bylo propuštěno ze sovětského zajetí a tím zachráněno mnoho Poláků?

Na Sikorského ve věci dohody se Sověty tlačil Winston Churchill, Britové naznačovali, že pokud Poláci smlouvu se Sovětským svazem nepodepíší, musí polská vláda očekávat problémy z britské strany.⁵⁶ A Sikorski se přizpůsobil, přičemž rezignoval na jasně deklarované uznání polských předválečných východních hranic. Ale objevil se problém – Matuszewski mu napsal memorandum v následujícím smyslu: „Přečetl jsem si Váš pakt se Stalinem, vy jste prodal polské východní země Sovětům, vy vůbec nebráníte Poláky, kteří se nepřihlásili do sběrných center do polské armády.“ Podle dohody Sikorski-Majskij vznikala pod vedením generála W. Anderse polská armáda na východě z těch Poláků, kteří se nacházeli na sovětském území, a po celém sovětském území byla zřízena sběrná místa, kde se měli tito Poláci hlásit. Na těch místech byly sepisovány seznamy přihlášených. A tak vyšlo najevo, že je jich málo – scházely tisíce polských důstojníků a celá tato záležitost se začala dostávat do povědomí polské veřejnosti. Ale Sikorski vydal vládní instrukce, aby se tato záležitost zametla pod koberec. Matuszewski ovšem dále na věc poukazoval a psal o 7000 nezvěstných polských důstojnících, ne o 22 000 zavražděných (dnes už víme, že nejméně tolik příslušníků polské elity tehdy zahynulo), protože na počátku se uvažovalo o takovémto počtu. Dávno před nálezem katyňských hrobů psal: „Ztráta“ tábora se 7000 lidmi, to není anekdota – to je krvavá, ponurá sovětská skutečnost. A ptal se: Pane premiére, kam se podělo těch 7000 našich kolegů?. Ale Sikorski a politikové kolem něho propagovali víru v sovětskou dobrou vůli jak ve věci zajatců, tak i ve věci polských východních hranic.

Jak reagoval Sikorski na úmysl Matuszewského opustit Portugalsko a na jeho kritiku polsko-sovětské smlouvy?

Sikorski zareagoval tak, že se přes úřad vojenského atašé ve Washingtonu zkontaktoval s FBI, s Edgarem Hooverem a žádal o pomoc při ostrakizaci Matuszewského na území Spojených států amerických. A tak začalo sledování a pronásledování Matuszewského – pro jeho antikomunismus. Ještě před tím, než Matuszewski opustil Portugalsko, ale Sikorski pověřil polské diplomatické zástupce, aby ze seznamů emigrantů, kteří chtěli opustit Portugalsko, vyškrtli Matuszewského. Tedy podle jeho příkazu neměl Matuszewski oprávnění vycestovat a zde je kromě politického významu ještě

56 Německý historik Detlef Brandes o reakci britského ministerstva zahraničí na spory v polské vládě ohledně přijetí smlouvy píše: *Foreign Office varovalo prezidenta, že odmítnutí dohody s „tak výhodnými podmínkami“ by pro Polsko znamenalo katastrofu.* BRANDES, Detlef: *Exil v Londýně 1939–1943*, s. 125.

Sovětizace Polska, Západ a princip legalismu

jeden aspekt. Na území Portugalska bylo tehdy více než 100 000 Poláků a polovina z nich byli Židé. A tamní německá ambasáda dělala všechno pro to, aby zůstali v Portugalsku, protože Němci plánovali obsazení Portugalska wehrmachtem. A tak Poláci dělali všechno pro to, aby co nejdříve odjeli. Mezi nimi byl (v Lisabonu) i již výše zmíněný a citovaný T. Katelbach, který chtěl na loď přednostně umístit všechny Poláky židovského původu. A teď přijde to nezajímavější – Matuszewski byl po matce Žid, jeho matka Halina Beimová byla varšavská Židovka. Kdyby se tedy dostal do německého zajetí, byl by nepochybně vážně ohrožen... Ale podařilo se mu vycestovat, dne 22. srpna 1941 opustil Portugalsko. Následně byl znovu (po předchozím obvinění z defraudace) z vládních míst obviněn – tentokrát z dezercce z armády – a měl být postaven před plní soud. Když jej premiér počátkem listopadu 1941 oslovil osobním dopisem, kde žádal vysvětlení jeho odjezdu, Matuszewski mu 6. listopadu 1941 odpověděl: *Stav, v jakém je moje země, mě nutí k tomu, abych pozvedl hlas a bojoval proti aktuálnímu směru vládní politiky*. Po této výměně dopisů zahájili Sikorski a jeho spolupracovníci proti Matuszewskému kampaň, jejíž důležitou součástí byla návštěva Sikorského ve Spojených státech amerických a jeho vystoupení na tiskové konferenci 26. března 1942 ve Washingtonu, kde Matuszewského atakoval a popřel jeho právo na kritiku vlády. Matuszewski odpověděl otevřeným dopisem z 28. března 1942, v němž psal, že když se premiér rozhodl nezahrnout do polsko-sovětské smlouvy otázku východních hranic, vyzval tím nezávislou polskou reprezentaci, aby mu oponovala. Dále psal, že ministr informací Sikorského vlády profesor Stanislaw Stroński se snaží Poláky udržet v nevědomosti, když v rozhlasovém vysílání hovoří o tom, že zprávy o ohrožení východní Evropy sovětskou nadvládou jsou jen výmysly Goebbelsovy propagandy. V závěru dopisu Matuszewski psal, že jeho cesta je sice nevděčná a plná obtíží, ale že ho od ní hrozby, urážky ani šikanování neodradí, ale také, že je připraven s radostí vyměnit kritiku za uznání, pokud premiér bude usilovat o to, na co v červenci rezignoval, tj. o to, aby Sověti uznali vlastní podpis na Říšské smlouvě.⁵⁷ V květnu 1942 napsal Matuszewski Sikorskému ještě druhý otevřený dopis, ve kterém podrobně vysvětloval svůj odjezd a svůj opoziční postoj, ale odpovědi Sikorského bylo publikování zvláštní zprávy polského velvyslanectví ve Washingtonu z 18. července 1942, oznamující Matuszewského soudní stíhání pro dezerci u polního soudu v Londýně. Matuszewski odpověděl 24. července 1942 s tím, že jeho příjezd do Spojených států amerických byl oficiální a veřejný a že jeho vztah s armádou je dán rozkazem, který ho ještě v Paříži poslal na neplacenou dovolenou. Na konci roku 1942 se Sikorski rozhodl dočasně ustoupit a 31. prosince tak mohl vojenský atašé polského velvyslanectví Matuszewského informovat, že jeho stíhání bylo zastaveno. Sikorski se však i nadále mohl spoléhat na ostrakizaci Matuszewského prostřednictvím spřízněného tisku včetně osočování polských komunistů – v kampani proti Matuszewskému nejlepších Sikorského spojenců ve Spojených státech amerických⁵⁸, kteří Matuszewského ozna-

57 Tzv. Říšská smlouva, která byla uzavřena mezi Polskem a Sovětským svazem 18. března 1921, ukončila polsko-sovětskou válku, stanovila hranici mezi oběma státy a vyřešila další sporné otázky.

58 Polští komunisté ve Spojených státech amerických vystupovali jako „pokroková část Połonie“. Jejich nejvýznamnější mluvčí působící současně jako sovětsští agenti byli Aleksander Hertz, Oskar Lange,

Jan Cholínský – Sławomir Cenckiewicz

čovali za fašistu a pomocníka nacistů, ale především na anglosaské Spojence, kterým záleželo na dobrých vztazích Poláků se Sověty.

Bylo Matuszewského jméno mezi americkými Poláky známé už při jeho příjezdu do Spojených států amerických?

Když se v září 1941 ocitl na americké půdě, byl americkými Poláky vítán jako velká autorita a politický vůdce. Důvodem bylo to, že jeho texty byly publikovány všude, kdekoli byli Poláci, nejen v Paříži, ve vlasti (v podzemí) a na celém kontinentu, ale také ve Spojených státech amerických, dokonce i na Blízkém východě. Stal se tedy opravdu velmi známou postavou. A to nejen kvůli záchraně polského zlata, ale hlavně pro důslednou obranu polských hranic a kritiku dohody W. Sikorského se Sověty z července 1941. V New Yorku se Matuszewski setkal s Henrykem Flojarem-Rajchmanem, Waclawem Jędrzejewyczem a dalšími svými přáteli. Z jejich společné iniciativy vznikl Institut J. Piłsudského v New Yorku, ale také Národní výbor Američanů polského původu (Komitet Narodowy Amerykanów Polskiego Pochodzenia, KNAPP), na jehož bázi byl později založen Kongres americké Polonie (Kongres Polonii Amerykańskiej, KPA). Popularita Matuszewského mezi americkými Poláky ještě vzrůstala stále díky jeho publicistické činnosti, kterou zahájil v říjnu 1941, kdy vyšel v nejrozšířenějších denících Polonie (*Nowy Świat* a *Dziennik Polski*) jeho esej *Wola Polski* (Polská vůle).

Matuszewski se tedy od svého příjezdu průběžně snažil prosazovat opoziční politiku vůči Sikorskému vládě. Dělal to v rámci americké Polonie, čímž současně působil i na americké veřejné mínění. Jak na jeho aktivity reagovala vláda Franklina D. Roosevelta?

Nejprve je jen pozorovala. Sledovala, co Matuszewski a spol. dělali. Polské protikomunistické hnutí se v rámci americké Polonie soustřeďovalo kolem tří středisek a dvou časopisů. Nejsilnější polská střediska v té době byla Philadelphie, Chicago a Detroit, vycházely dva významné polské deníky – *Nowy Świat* vydávaný v New Yorku a *Dziennik Polski* vydávaný v Detroitu. Do obou Matuszewski pravidelně přispíval. V prvním období své publicistické činnosti Matuszewski polemizoval hlavně s tvůrci politiky polské vlády a kritizoval kapitulantství vůči Sovětům i Britům. Zdůrazňoval nutnost polské politiky nezávislé na Stalinovi i Churchillovi, který podle něho cynicky využíval „polskou kartu“ – jednou Polákům přikázal uzavřít pro Polsko škodlivou smlouvu a jindy vyslat polské vojáky k Tobruku. V určitý okamžik si Rooseveltova administrativa uvědomila nebezpečí vyplývající z Matuszewského činnosti pro svou vlastní

Boleslaw Gebert a Stefan Arski. Na stránkách svého tisku publikovali se zadostiučněním Sikorského stanoviska vůči Matuszewskému a dalším představitelům opozice. A kromě toho například v jednom ze svých letáků komunisté o Matuszewském psali jako o advokátu křížáctví, plukovníku, který pil a lovil s Göringy, a dále o tom, že na rukou plukovníků Matuszewských je krev polských dělníků a rolníků, že Matuszewski chce nacistické Polsko, protože svobodné Polsko by nepřijalo Hitlerovy sluhý, a dále, že každý, kdo se podílí na Matuszewského činnosti, pomáhá Hitlerovi a ohrožuje polské děti a bezpečí polských domovů. Leták končil slovy: *Bojkotujte tu zmiňi.*

Sovětizace Polska, Západ a princip legalismu

politiku. Celá americká Polonie se totiž začala soustřeďovat na ty dva deníky a na činnost Matuszewského a spol., kromě toho vznikl Národní výbor Američanů polského původu – KNAPP. To byl mimochodem vynikající Matuszewského nápad, ustavit organizaci, jejíž zakladatelé a členové měli americké občanství. A to vše v situaci, kdy Roosevelt budoval koncepci Velké trojky se Stalinem a Churchillem. Najednou tady byl někdo, kdo na území Spojených států amerických takovouto politikou kritikou Sovětského svazu a odmítáním úzkého spojenectví se Stalinem ohrožoval. Například v článku Pakt⁵⁹ Matuszewski psal, že polsko-sovětská smlouva oslabila polskou pozici vůči Velké Británii i Americe, protože před ní bylo jasné, že Polsko se stalo obětí paktu Ribbentrop-Molotov, ale uznání Sovětského svazu jako morálně rovnocenného spojení musí vést všechny k závěru, že smlouvou byla křivda napravena, nebo vlastně žádné křivdy nikdy nebylo – a protože smlouva o nápravě křivd nehovořila, přispívala k anglosaskému přesvědčení, že sovětský vpád a zábor více než poloviny polského území v roce 1939 nebyl zločinný, ale oprávněný.

Rooseveltova administrativa tedy vzhledem k těmto „radikálním postojům“ přešla od sledování k „pronásledování“?

Prezident Roosevelt, respektive jeho administrativa, v níž, jak dnes víme, měla za války nikoliv nevýznamný vliv sovětská agentura⁶⁰, připadli na to, že existuje zákon z roku 1938 zvaný Foreign Registration Act čili zákon o registraci osob, které zastupují cizí zájmy. A tak tento mrtvý zákon z roku 1938 v letech 1942 a 1943 opět aktivovali, aby jej mohli použít ve vztahu k Polákům a případně rozšířit i na jiné národnosti. Matuszewski se v březnu 1943 stal prvním „Foreign Agentem“ zaregistrovaným na základě zmíněného zákona a to z důvodu, že v minulosti sloužil v polské armádě. Čili prostě od té doby byl oficiálně evidován u FBI, byl důkladně sledován a všechny jeho články musely být schváleny americkým ministerstvem spravedlnosti, v jehož rámci působila FBI. Mám o tom velké množství dokumentů týkajících se přímo Matuszewského s podpisy samého Edgara Hoovera – o Matuszewském, co se s ním má dělat apod. FBI také nastrčilo do KNAPP agenty, aby pomohli zlikvidovat antikomunistické strany USA v čele s Boleslavem Gebertem. A Sikorski děkoval Rooseveltově administrativě a zmíněnou polskou sekci amerických komunistů také podpořil. Když přijel v prosinci 1942 do Detroitu, setkal se s B. Gebertem na slavnostním setkání ve svatyni svobodných zednářů – z tohoto setkání se dochovaly snímky. Kromě toho byl Matuszewski atakován také v americkém tisku – jako příklad je možné uvést významný deník *The New York Times*, který varoval před skupinou ultranacionalistic-

59 MATUSZEWSKI, Ignacy: Pakt. *Nowy Świat*, 25.–30. března 1945.

60 Viz EVANS, Stanton – ROMMERSTEIN, Herbert: *Stalins's Secret Agents. The Subversion of Roosevelt's Government*. Threshold Editions, Simon and Schuster Inc., New York 2012. Autoři mimo jiné dokumentují také negativní roli, kterou sehrál v polských záležitostech osobní přítel a poradce F. D. Roosevelta Harry Hopkins. K tomu též: SHERWOOD, Robert: *Roosevelt and Hopkins, an Intimate History*. Harper, New York 1948.

Jan Cholínský – Sławomir Cenckiewicz

kých polských plukovníků, kteří založili KNAPP, tamtéž byl Matuszewski v článku známého amerického publicisty Harolda Callendera označen jako původce rozbrojů uvnitř Polonie. V březnu 1943 Matuszewski na čas přestal publikovat, protože očekával, že na seznamech „Foreign Agents“ se objeví další jména a bude možné podat společný protest. Ale zmyšlil se – i nadále zůstal jediným „Foreign Agentem“.

Udržoval Matuszewski po kritickém roce 1943 nějaké spojení s generálem K. Sosnkowským? Jaký byl jeho další osud ve Spojených státech amerických až do konce druhé světové války?

Generál Sosnkowski byl od roku 1944 v domácím vězení v kanadském Arundelu. Protikomunističtí Poláci prostě všechno prohráli. Polská věc už po roce 1943 neexistovala. Matuszewski byl až do konce války jako publicista podrobován cenzuře. Ale stále pracoval. Stále více si před koncem války uvědomoval, že se už nic nedá změnit, a s neuvěřitelnou bystrostí předpověděl závěrečný průběh války, včetně polského zotročení. Proto další naděje vkládal do exilu, který se měl stát svědomím Polské republiky a připravovat se na třetí světovou válku, v jejíž nevyhnutelnost věřil. V dochovaném strojopisu psal o tom, že Poláci si musí stanovit nové politické cíle a především se vyvarovat dřívějších omylů. Psal: *Ponižovali jsme se před Francouzi a potom jsme se nechali použít jako nástroj anglické politiky. V polsko-ruských dohodách a prohlášeních jsme neměli sílu ani odvahu rozhodně bránit celistvost svého území a nezávislé státní existence. Bez rozmyslu nebo lehkomyšlně jsme umožnili zpochybňování našeho východního vlastnictví, bezbožně Rusko jsme popularizovali v křesťanském světě a dožadovali se pro ně materiální a také vojenské pomoci propagováním nutnosti otevřít druhou frontu.* Za základní cíl nového exilu považoval sjednocení politických snah – měl na mysli především ty politické skupiny, které nebyly spojeny s vládami W. Sikorského a S. Mikołajczyka (uváděl zejména příznivce Piłsudského ze Związku Pracy Państwowej, národovce ze SN i ONR „Falanga”, socialisty kolem Adama Ciołkosze). Takovéto seskupení mělo prosazovat desetibodový program, jehož součástí bylo dodržování ústavy, podřízení národních ozbrojených sil vrchnímu veliteli, získání záruk polské nezávislosti od spojeneckých národů, udržování polských ozbrojených sil na Západě, likvidace sovětské agentury na polském území atd. Na sklonku války ovšem tento program nebylo možné realizovat, Spojenci přestali uznávat polskou exilovou vládu, Varšavské povstání skončilo tragédií. Tyto tragické mezinárodní události šly ruku v ruce s osobními problémy – stále častěji se ozývala srdeční choroba, což se ještě zhoršilo, když se dozvěděl, že ve Varšavském povstání zahynula jeho jediná dcera z prvního manželství – Ewa Matuszewska, která byla důstojnicí polské Zemské armády (používala pseudonym Ewa). Zahynula, když ošetřovala v jednom varšavském parku zraněného polského vojáka. Pro Matuszewskeho to byla hrozná rána, protože dceru velmi miloval. Kromě toho americké ministerstvo spravedlnosti v prosinci 1944 nevyhovělo jeho žádosti o trvalý pobyt.

Sovětizace Polska, Západ a princip legalismu

Na konci války už ale Ignacy Matuszewskému zbývalo jen patnáct měsíců života...

Přes uvedené problémy neskládal zbraně. Stačil se ještě zúčastnit zakládajícího kongresu OSN 24. října 1945 v San Francisku, jako reprezentant svobodných Poláků – KNAPP měl totiž své vlastní zastoupení při delegaci americké. Prostřednictvím americké delegace se domáhal na sovětském zástupci Vjačeslavu Molotovovi vysvětlení únosu 16 členů polské podzemní vlády. Během jednání si vzal slovo a V. Molotovovi přede všemi přítomnými řekl: *Vy jste v Katyni zavraždili polskou elitu*. Byl vyveden. Psal memoranda prezidentu Trumanovi, v nichž kritizoval jaltská ujednání a poukazoval na jejich rozpor s dříve přijatou Atlantickou chartou, ale tehdejší Amerika neměla o hlas svobodného Polska zájem – s výjimkou období prezidentských voleb. Ve svém posledním článku svou zkušenost vyjádřil slovy, která jsem citoval na začátku tohoto rozhovoru – *anglická a americká vláda se vydaly na cestu likvidace nejvyšší hodnoty západní kultury v Evropě, totiž vlády zákonnosti, vlády práva*. Plukovník Ignacy Matuszewski zemřel náhle 7. srpna 1946 na srdeční infarkt. Byl katolicky pohřben na hřbitově v Queensu ve státě New York, kde dodnes – bez zájmu nové nezávislé Polské republiky – *Sní svůj sen o velkém, silném, svobodném, šťastném a spravedlivém Polsku, které by přineslo mír, právo a spravedlnost nejen svým zemím, ale rozsáhlým oblastem celé východní Evropy*.⁶¹

Co říci závěrem o odkazu Ignacy Matuszewského?

Byl to střízlivý politik, pronikavý myslitel, vynikající publicista a stylist. Během svého pobytu ve Spojených státech amerických publikoval na 500 článků a několik desítek brožur. Jeho kolegové z newyorského Institutu Piłsudského vydali posmrtně soubor jeho vybraných textů v polštině.⁶² Nad jeho hrobem řekl básník Kazimierz Wierzyński: *Ztratilí jsme člověka, ale nepostrádáme jeho ideje. Pominul lidský život, ale jeho dílo zůstává*.⁶³ A generál Kazimierz Sosnkowski dodával: *Jednal tak, jak si musí počínat veslař, který nablíží, že kapitáni, kteří loď řídí, nevidí, „kde jsou útesy a zrádné víry“, a v dějinných zákrutách malověrně odhazují z paluby svou čest, jako kdyby to byl nějaký nevýnosný balast, bez něhož se dá přelout oceán dějin a připlout i s dividendami do bezpečného přístavu*.⁶⁴

61 ZBYSZEWSKI, Waclaw. A.: Š.p. Ignacy Matuszewski. *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*, 7. sierpnia 1946.

62 MATUSZEWSKI, Ignacy: *Wybór pism*. Instytut Józefa Piłsudskiego, Nowy Jork – Londyn 1952. Po pádu komunismu: MATUSZEWSKI, Ignacy: *Wybór pism. Kulisy historii Polski. (1941–1946)*. Resovia, Rzeszów 1991.

63 WIERZYŃSKI, Kazimierz.: Przemówienie nad grobem. *Biuletyn Organizacyjny KNAAP*, lipiec-sierpień 1946.

64 SOSNKOWSKI, Kazimierz.: Ignacy Matuszewski nie żyje. In: SOSNKOWSKI, Kazimierz: *Materiały historyczne*, Londyn 1966, s. 582–583.